

Plangebied Waterberging Statenplein e.o., gemeente Dordrecht

Een archeologisch bureauonderzoek

M.C. Dorst

2025

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 163

**Plangebied waterberging
Statenplein, Sarisgang e.o.,
gemeente Dordrecht**

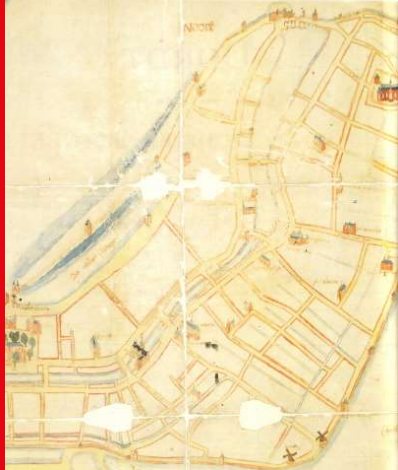
Een archeologisch bureauonderzoek

M.C. Dorst

2025

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, oktober 2025

Gemeente Dordrecht, Domein ROB (Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer)
Cluster Ruimtelijke Strategie & Beleid / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2025

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

1 Inleiding en onderzoekskader	5
1.1 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens plangebied	7
2.1 Plangebied, deelgebieden en geplande werkzaamheden	7
3. Bureauonderzoek	11
3.1 Geologie en landschappelijke ontwikkeling	11
3.2 Samenvatting en conclusies geologie en landschappelijke ontwikkeling	19
3.3 Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling	19
3.3.1 zone 1; bewoning vanaf 11e eeuw of ouder	20
3.3.2 zone 2; bewoning vanaf 1250 -1300	28
3.3.3 zone 3; bewoning vanaf circa 15e eeuw	35
4. Archeologische verwachting	37
5. Aanbevelingen	41
Literatuur	45

Een reconstructie van de inrichting van de middeleeuwse ambachtswijk op basis van de resultaten van het onderzoek op het naastgelegen perceel van het Statenplein in 1997, 1998 en 2001. (Nipides 2014).

1. Inleiding en onderzoekskader

Eind 2024 zijn verkennende gesprekken gestart over herinrichtingsplannen voor een aantal straten en een plein in de binnenstad van Dordrecht. Het totale plan is onder te verdelen in verschillende deelgebieden. Het omvat het Statenplein en (delen van de) straten Nieuwstraat, Kolfstraat, Sarisgang, Visstraat-Bagijnhof, de Lange en Korte Breestraat, Achterom, Spuiboulevard en de Johan de Wittstraat. Het plan betreft onder andere het aanleggen van ondergrondse waterbassins, een mogelijk aan- en afvoer hiervan en een aantal nog niet gespecificeerde werkzaamheden. Bij de voorgenomen herinrichting zal de bodem op verschillende locaties tot op grotere diepte verstoord gaan worden.

Vanuit archeologisch oogpunt kan gesteld worden dat alle deellocaties binnen dit herinrichtingsplan zeer kansrijke locaties zijn op het aantreffen van behoudenwaardige archeologische resten. Daarnaast bieden de verschillende noord-zuid en oost-west georiënteerde straten een goede gelegenheid om verschillende lange bodemprofielen in de binnenstad te documenteren. De Voorstraat is één van de twee oudste ontginningsassen van waaruit de stad is ontstaan. Voor het opstellen van een archeologische verwachting per deellocatie, is eerst een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierin worden bekende archeologische locaties in en rondom de deelgebieden geïnventariseerd om daarmee een verwachting per deellocatie te kunnen opstellen.¹ Deze rapportage betreft de verslaglegging van de resultaten van het archeologisch bureauonderzoek.

1.1 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Bureauonderzoek
Projectcode:	2024-16
ARCHIS:	Onderzoeksmeldingsnummer 5679813100
Periode:	Late Middeleeuwen- Nieuwe Tijd
Datum onderzoek:	Januari-oktober 2025
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Straten:	Statenplein, Nieuwstraat, Kolfstraat, Korte Kolfstraat Sarisgang, Visstraat, Bagijnhof, Lange Breestraat en Korte Breestraat, Achterom, Spuiboulevard en de Johan de Wittstraat
Kaartblad:	38C
RD coördinaten:	centrum (Sarisgang): 105.396 / 425.221
Opdrachtgever:	Gemeente Dordrecht, IPM-Projectmanagement
Contactpersoon:	mevr. M.B. de Jong (projectmanager)
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst (senior KNA-archeoloog, actorregisternummer 44280884)
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. S. Langenberg (clustermanager Ruimtelijke Strategie & Beleid)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior KNA-archeoloog, actorregisternummer 59356510)
Archivering:	Digitaal: Archief vakteam erfgoed/archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Stadsdepot gemeente Dordrecht

¹ Archeologisch advies gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed, Hoevenberg 2024. adviesnr. 24A158.

2. Gegevens plangebied

2.1 Plan- en deelgebieden en geplande werkzaamheden

Het plangebied ligt in de historische binnenstad van Dordrecht. Het omvat één plein en verschillende straat(delen) (afb. 1, 2). Het plangebied is onderverdeeld in zes deelgebieden.

Statenplein, Nieuwstraat

Dit deelgebied betreft het gehele Statenplein; circa 70x50 m (ca. 3500 m²). Dit is een onbebouwd plein met fontein. Het heeft een openbare functie en is, onder andere in gebruik als marktlocatie. Binnen deze deellocatie zal (mogelijk) een ondergrondse regenwaterberging worden aangelegd. In het rondom gelegen deelgebied is sprake van wateroverlast bij zware regenval. De uiteindelijke locatie, omvang en diepte van deze waterberging zijn vooralsnog niet bekend. Er zijn voorlopig twee opties voor wat betreft locatie en grootte, maar deze zijn nog zo speculatief dat voor dit archeologisch bureauonderzoek het gehele Statenplein is aangemerkt als potentiële locatie waar tot grotere diepte gegraven kan worden. Het maaiveld is verhard en de hoogte varieert tussen ca. 1 m + NAP in het noordwesten en 0,8 m + NAP in het zuidoosten. De realisatie van de geplande waterberging staat voorlopig gepland voor 2026 en de verdere herinrichtingen op maaiveldniveau voor 2026-2027.

Kolfstraat

De Kolfstraat betreft zowel de straat Kolfstraat alsook het oostelijke verlengde daarvan dat bekend staat als de Korte Kolfstraat. Dit deelgebied loopt vanaf de Voorstraat in het noordwesten tot aan de Vest in het zuidoosten (afb. 2). Het heeft een lengte van circa 325 m en een breedte van 5 m in het noordwesten en 9 m in het zuidoosten. De straat is verhard met klinkers en de hoogte varieert van 3,3 m + NAP ter hoogte van de Voorstraat en loopt in zuidoostelijke richting af tot 0,7 m + NAP ter hoogte van het Statenplein en vervolgens weer op tot 1,7 m + NAP ter hoogte van de Vest. Naar verwachting zullen de werkzaamheden in de Kolfstraat voornamelijk aan het maaiveldniveau plaatsvinden. Deze staan voorlopig gepland voor 2027.

Sarisgang

De straat Sarisgang is een oost-westverbinding tussen het Statenplein en het Bagijnhof (afb. 2). Het is een winkelstraat met een lengte van 175 m en een breedte van 17 m. Het is geheel verhard met klinkers en tegels. In het midden zijn verschillende boomlocaties aanwezig. Het Statenplein ligt op een hoogte van 0,7 m + NAP en loopt in zuidwestelijke richting op tot 1,1 m + NAP ter hoogte van het Bagijnhof. De aard van de werkzaamheden in de Sarisgang hangen samen met de aanleg van de waterberging op het Statenplein. Mogelijk zal er door deze straat een ondergrondse afvoer van de geplande waterberging worden gerealiseerd. Er zal dus ook in deze straat tot grotere diepte worden gegraven. De uiteindelijke aard en diepte van deze mogelijke graafwerkzaamheden zijn voorlopig nog niet duidelijk. De realisatie zal samenvallen met de aanleg van de waterberging en staat dus ook voorlopig gepland voor 2026.

Visstraat-Bagijnhof

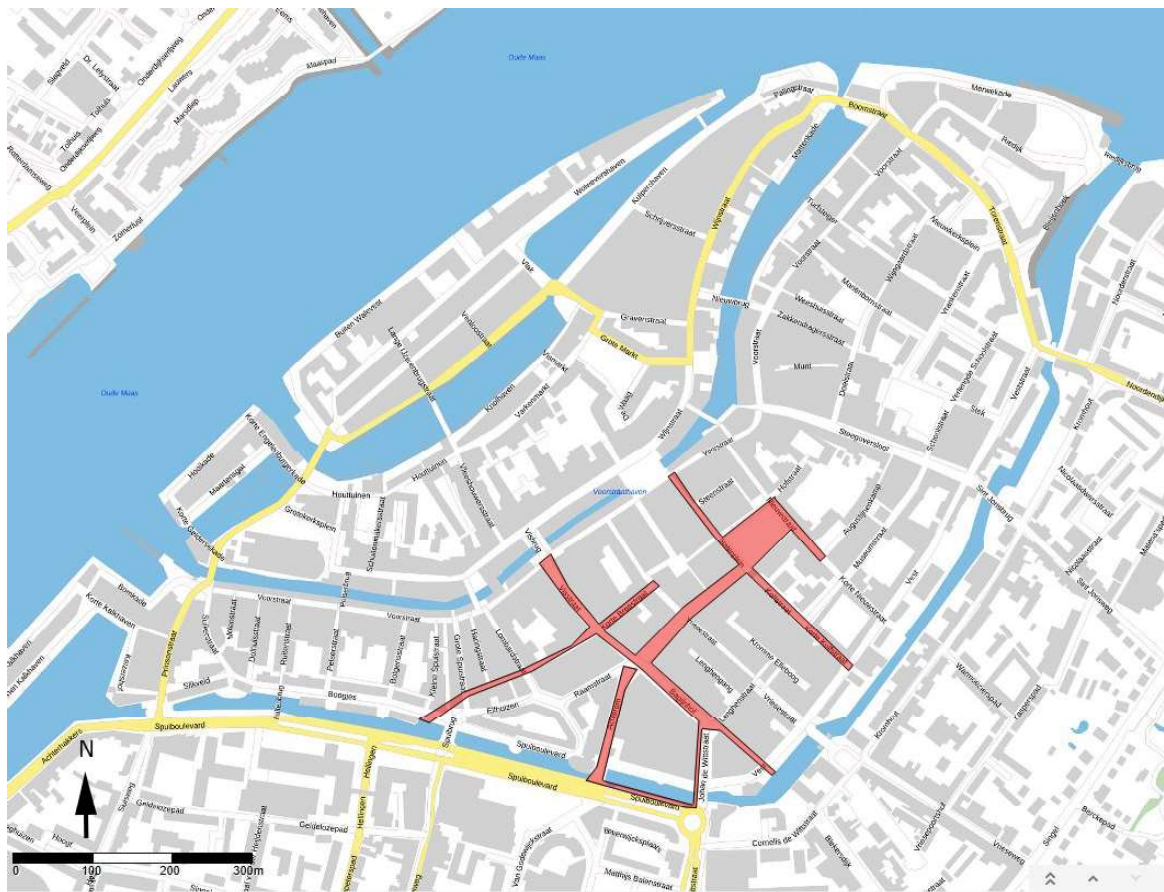
Het traject Visstraat-Bagijnhof is, net als de Kolfstraat, een noordwest-zuidoostelijk georiënteerd deelgebied (afb. 2). Het is een verbinding tussen de Voorstraat in het noordwesten en de Vest in het zuidoosten. Het heeft een lengte van circa 380 m. Aan de Voorstraat heeft het breedte van 11 m, ter hoogte van de HEMA een breedte van 18 m en het laatste stuk vanaf de Lenghenstraat-Vest een breedte van 9 m. De straat betreft (grotendeels) een rijbaan met aan weerszijden trottoirs en is verhard met kinderkopjes en klinkers. De hoogte van de straat varieert van 3,3 m + NAP ter hoogte van de Voorstraat en loopt in zuidoostelijke richting af tot 0,7 m + NAP ter hoogte van de Lenghenstraat en vervolgens weer op tot 1,8 m + NAP ter hoogte van de Vest. De aard van de werkzaamheden binnen deze straten is nog onduidelijk; het is dus niet zeker of hier ondergrondse graafactiviteiten zullen plaatsvinden. Vermoedelijk zal het alleen om werkzaamheden op/aan maaiveldniveau betreffen. Deze werkzaamheden staan voorlopig gepland voor 2025/2026 (Visstraat) en het 1^e – 3^e deel van 2026 (Bagijnhof).

Lange en Korte Breestraat

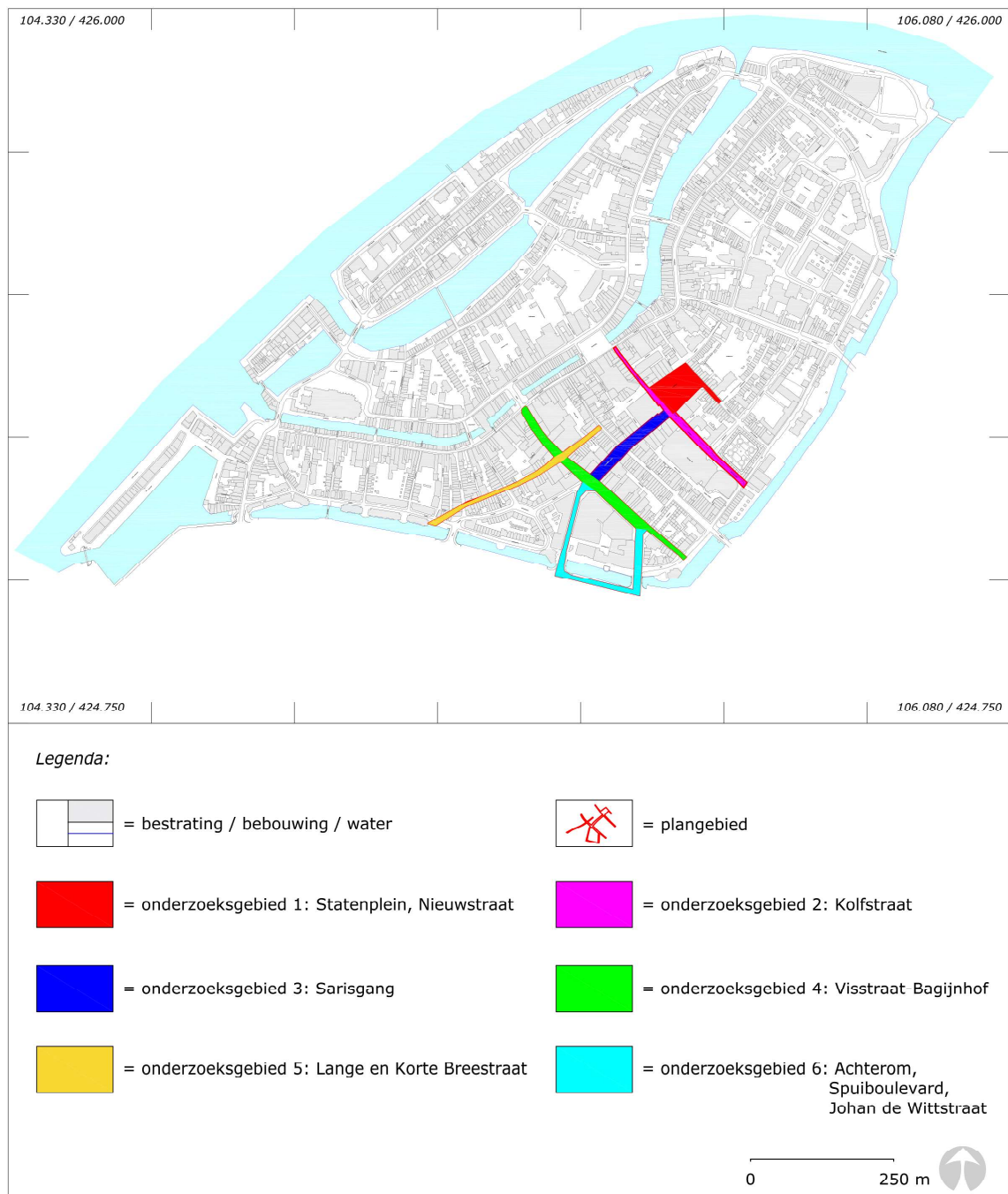
De straten Lange en Korte Breestraat liggen in elkaars verlengde en zijn een oost-westverbinding tussen de Grote Spuistraat en de Vriesestraat (afb. 2). Het is een rijbaan met trottoir en ze hebben een gezamenlijke lengte van 275 m en een breedte tussen 5 en 8 m. Het is geheel verhard met klinkers en tegels. Het straatniveau ligt wisselend tussen 0,9 en 1,2 m + NAP. De aard van de werkzaamheden in de Lange en Korte Breestraat zijn nog onbekend, maar betreffen vermoedelijk werkzaamheden aan het maaiveld-/straatniveau. Deze werkzaamheden staat voorlopig gepland voor 2025/2026.

Achterom-Spuiboulevard-Johan de Wittstraat

Dit laatste deelgebied bestaat uit het Achterom, ter hoogte van het Bagijnhof als verlengde van de Sarisgang. Het loopt in zuidelijke richting en gaat, aan de buitenzijde van de oude binnenstad, via de Spuiboulevard in oostelijke richting tot aan de Johan de Wittbrug en vervolgens een stukje via de Johan de Wittstraat in noordelijke richting (afb. 2). Het heeft een gezamenlijke lengte van 380 m en de breedte ligt rond de 11 m. Het deel Achterom bestaat uit een rijbaan met twee trottoirs. Het deel Spuiboulevard is een rijbaan met groenstrook langs de Spuihaven en het deel Johan de Wittstraat is een rijbaan met trottoir. De hoogte van het Achterom ligt rond de 1,2 m + NAP en gaat ter hoogte van de Spuiboulevard over naar 0,9 m + NAP. De hoogte van de Johan de Wittstraat ligt tussen 1,9 m + NAP in het zuiden en 1,1 m + NAP in het noorden. Ook hier zijn de aard van de werkzaamheden nog onbekend, maar betreffen vermoedelijk ook werkzaamheden aan het maaiveldniveau. Deze staat voorlopig gepland voor het 1^e – 3^e deel van 2026 (Johan de Wittstraat) en 2026/2027 (Spuiboulevard en Achterom).

Afb. 1. De locatie van het plangebied en de verschillende deellocaties in Dordrecht (rood) (bron: intern geo-informatiesysteem Drechtmaps, bewerkt door Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Afb. 2. Het plangebied met daarbinnen de verschillende deel- of onderzoeksgebieden weergegeven op de kadastrale kaart (Dorst 2025).

3. Bureauonderzoek

Het bureauonderzoek is onderverdeeld in twee delen. De geologische ondergrond zal voor het gehele plangebied gezamenlijk worden besproken (paragraaf 3.1). De reden hiervoor is dat alle deelgebieden vrijwel dezelfde geologische/landschappelijke geschiedenis kennen. Daar waar wel sprake is van een uniek geologisch element binnen één van de deelgebieden zal dit expliciet worden besproken.

In het tweede deel zal de historische en archeologische bewoningsgeschiedenis per deelgebied worden besproken (paragraaf 3.2).

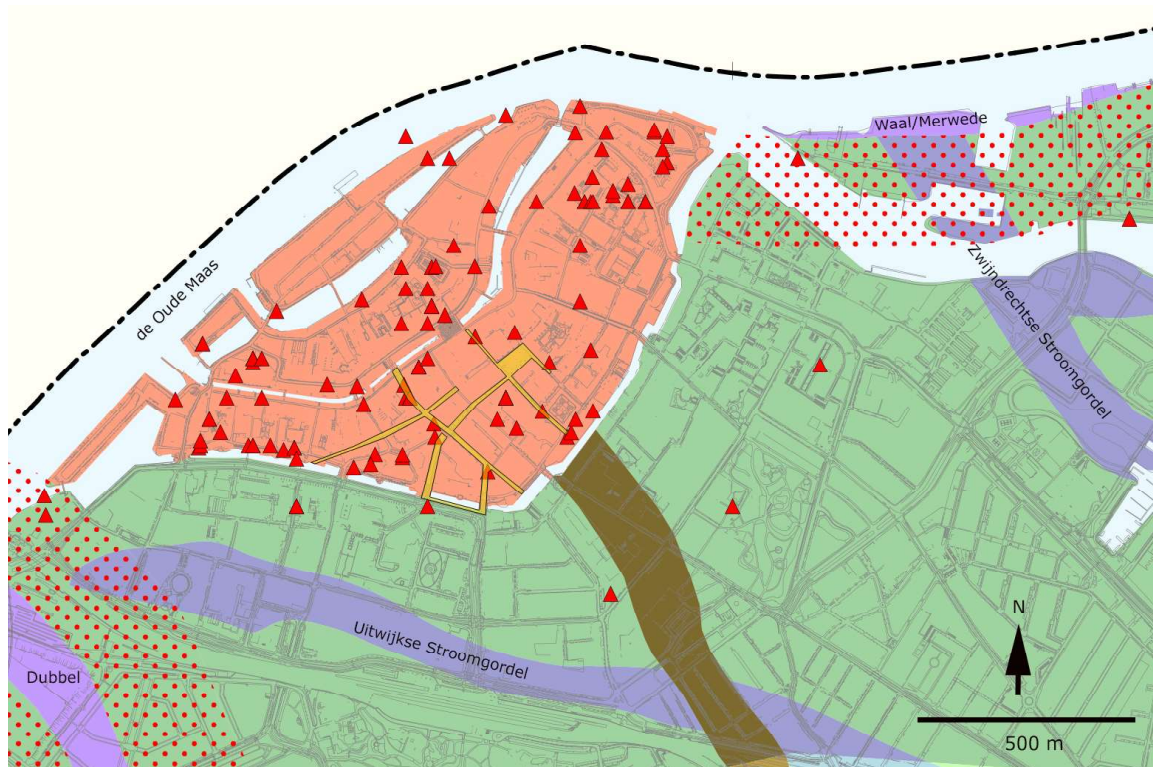
3.1. Geologie en landschappelijke ontwikkeling (voor bodemprofielen, zie ook paragraaf 3.2.)

Vóór de Late Middeleeuwen

Op basis van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (2009) kan (vermoedelijk) gezegd worden dat er binnen het plangebied geen rivierduinen en oudere stroomgordels aanwezig zijn (afb. 3). Dit is echter niet geheel zeker; de bodemgegevens van het buitengebied zijn niet geëxtrapoleerd naar de binnenstad omdat hier destijds te weinig gegevens van voorhanden waren. De aanname dat er geen met name oudere stroomgordels aanwezig zijn, is gedaan omdat de Zwijndrechtse stroomgordel ten oosten van de binnenstad naar het noorden afbuigt en de Uitwijkse stroomgordel ten zuiden van de stad loopt (afb. 3). Er moet verder rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de voorganger van de Wijnstraat-/Voorstraat, de historische watergang de Thuredrith, mogelijk ook al in de periode vóór de IJzertijd aanwezig was.

Vanaf het begin van het Holoceen, ca. 9800 voor Chr. was door de stijgende grondwaterspiegel sprake van intensieve veengroei. Er was hier sprake van een uitgestrekt veenmoeras; de afzettingen van de Formatie van Nieuwkoop, het Hollandveen Laagpakket. Vanaf het Neolithicum-Bronstijd sneden zich hierin enkele grote rivieren die vanuit het oosten in westelijke richting stroomden. Het gaat om de Uitwijkse Stroomgordel (4650-4200 vóór Chr.) en de Zwijndrechtse Stroomgordel (2550-500 vóór Chr.) (afb. 3). Hierbij moet opgemerkt worden dat een andere rivier op het Dordtse grondgebied, de Dubbel, ook uit deze periode dateert. Van deze rivier is lang aangenomen dat deze behoort tot de periode van de jonge stroomgordels en zou dateren vanaf de IJzertijd. Maar op basis van recent booronderzoek op de locatie Gezondheidspark in Dordrecht is gebleken dat de oudste geulfase van deze rivier ook te dateren is in de periode Neolithicum-Bronstijd (5300-1800 vóór Chr.), waarbij een startdatering in het Neolithicum aannemelijk is.²

² Dorst 2022, gemeentelijke projectcode DDT 2021-7, Archis onderzoeksmeldingsnummer 5098062100. De jongste veengroefase is hier gedateerd in de Midden Bronstijd tussen 1616-1509 CalBC, terwijl hieronder nog een dik pakket oeverwalafzettingen en daaronder de oudste geulfase van de Dubbel aanwezig zijn.

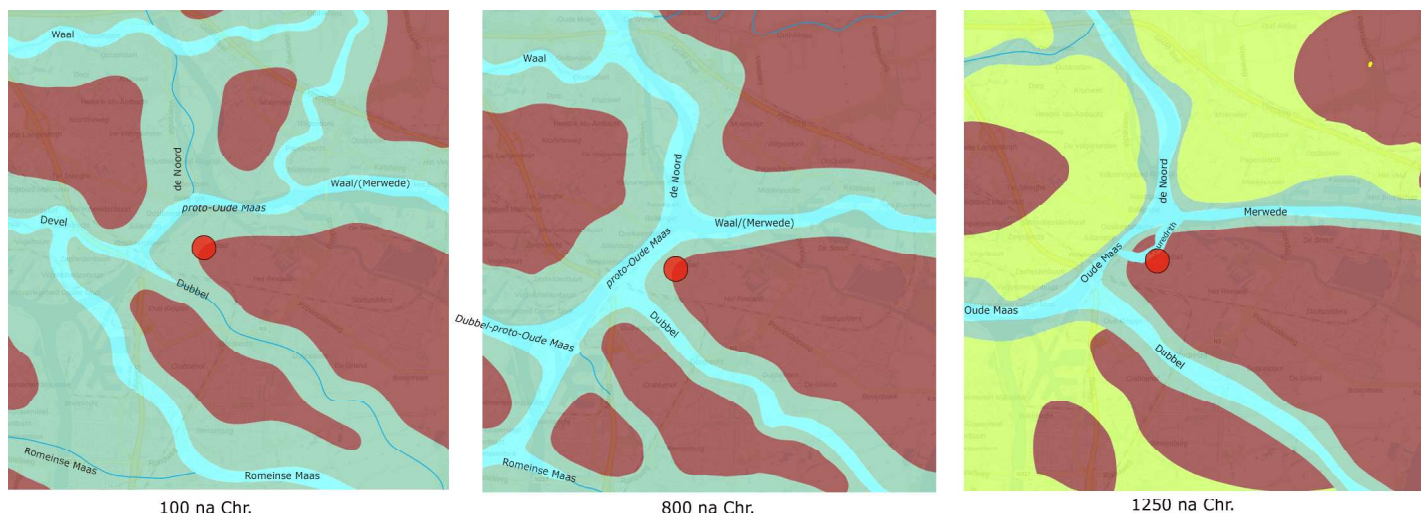
Afb. 3. De locatie van het plangebied (oranje) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht. In paars zijn de oudere stroomgordels aangegeven. In roze de stroomgordels van de Dubbelt en de Waal/Merwede, waarvan ten minste de Dubbelt ook al aanwezig was in de periode Neolithicum-Bronstijd. De in bruin aangegeven watergang markeert het verwachte traject van de Thuredrith als zijrivier van de Dubbelt. Dit traject is na recentere onderzoeken afgeschreven; er blijkt hier nergens een watergang aanwezig (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3).

Gedurende vermoedelijk- het begin van de IJzertijd (800-500 voor Chr.) veranderde het landschap. Vanuit het oosten snijdt zich ten noorden van het plangebied een nieuwe rivier in het veenmoeras: de Waal/Merwede. Net als de twee andere rivieren, de (Romeinse) Maas en de Dubbelt, is deze stroomgordel vermoedelijk al vanaf het begin van de IJzertijd aanwezig en mogelijk, net als de (Romeinse) Maas en Dubbelt, al ouder.³ Aangezien ze waarschijnlijk zijn ontstaan vanuit de oudere (bovengenoemde) stroomgordels zal het ontstaan van deze drie jongere stroomgordels een geleidelijk proces van geulverleggingen zijn geweest.

De locatie van het plangebied ligt binnen de komgebieden van de drie stroomgordels Waal/Merwede, de (proto-)Oude Maas en de Dubbelt (afb. 4). De Oude Maas is ontstaan als doorbraak (avulsie) van de rivier de Waal en de oudste fase wordt hieronder dan ook aangeduid met proto-Oude Maas. Deze doorbraak zou hebben plaatsgevonden in de periode (Late) IJzertijd - 100 ná Chr. Het is echter mogelijk dat deze doorbraak al in een (veel) oudere periode is gestart en van dezelfde datum is als de rivieren de Dubbelt en de (Romeinse) Maas.

³ In de rapportage bij de archeologische verwachtingskaart wordt voor deze jongere stroomgordels nog een startdatering opgegeven van circa 300 na Christus, waarbij echter ook al opgemerkt wordt dat deze mogelijk (veel) ouder zijn. Eén van de bewijzen hiervoor is de vondst van Vroege-/Midden IJzertijd aardewerk en een Romeinse woonlocatie uit de 2e eeuw op de zuidoever van de Dubbelt ter hoogte van het Albert Schweitzer ziekenhuis aan de Karel Lotsyweg (Dorst & Bosman, 2013, 21). Ook op andere locaties zijn aanwijzingen voor bewoning gedurende de Romeinse Tijd op de oeverwallen van de Merwede, het Oude Maasje en de Dubbelt: gemeente Dordrecht vakteam erfgoed, interne projectcodes: DDT 9905, DDT 9906, DDT 9202, DDT 6403, DDT 6407, DDT 6409, DDT 6501, DDT 5601.

Aangezien van de Dubbel inmiddels duidelijk is dat deze ook al in de periode Neolithicum-Bronstijd aanwezig was (i.p.v. vanaf de IJzertijd), is ook startdatering van de Oude Maas niet geheel zeker. In de oudste fase zal deze proto-Oude Maas bestaan hebben uit een delta-achtige geulensysteem dat in zuidwestelijke richting stroomde. Het is onduidelijk hoe dit geulensysteem in de Middeleeuwen werd genoemd; mogelijk (deels) onder de benaming Merwede. Hierbinnen zou mogelijk de zuidelijkste geul, de huidige Voorstraats- en Wijnhaven, kunnen zijn aangeduid als de Thuredrith (afb. 4, rechts). Deze zuidoostelijkste geul wordt voorlopig in ieder geval met deze naam aangeduid. Deze geul is gedurende de middeleeuwse ontginningen omgevormd tot haven in de stad en is nu nog aanwezig als de Wijnhaven-Voorstraatshaven (afb. 4, rechts).

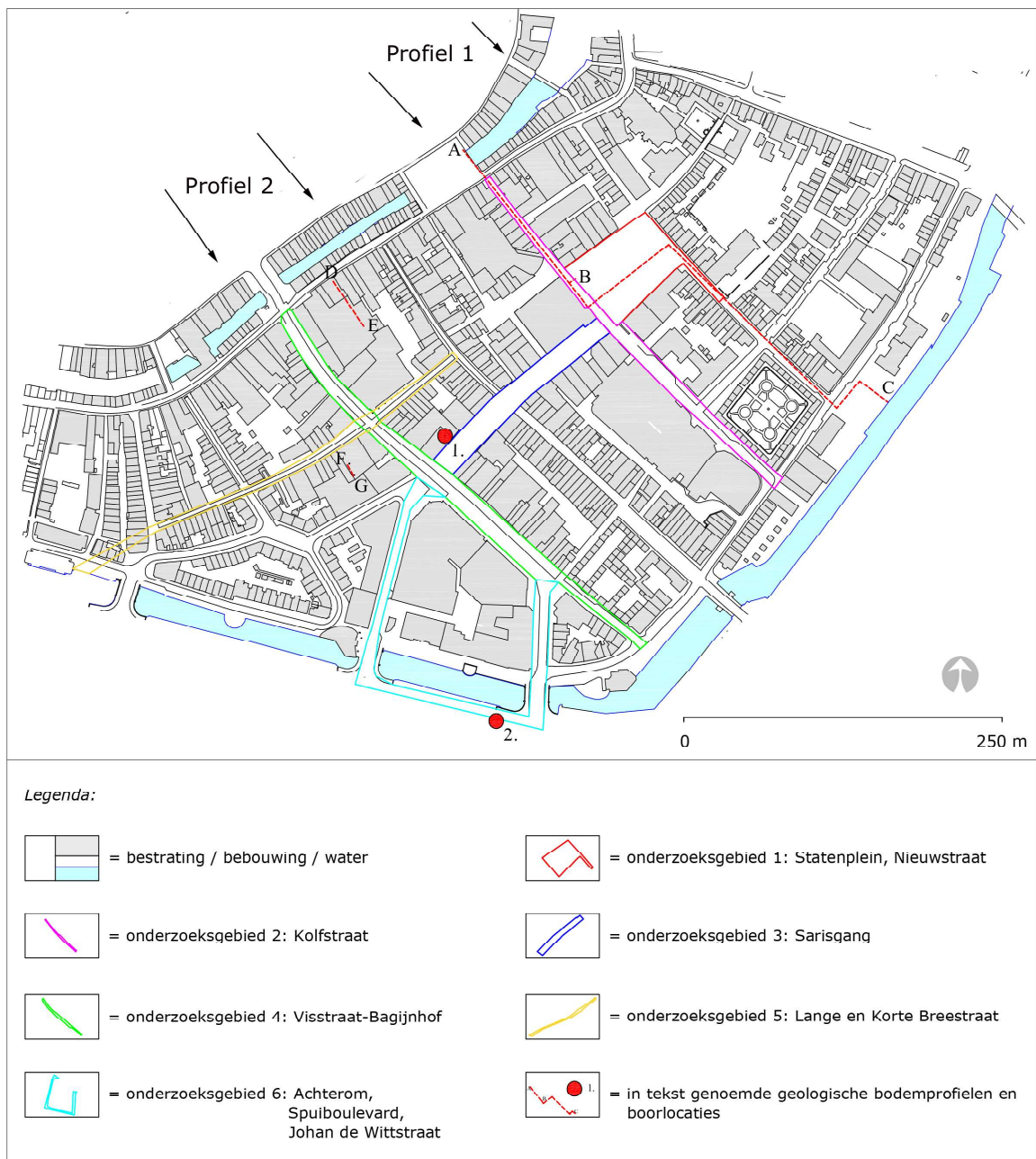
Afb. 4. Een overzicht van de paleogeografische situatie in de perioden 100 ná Chr. (links), 800 ná Chr. (midden) en 1250 ná Chr. (rechts). Hierbij zijn de namen van verschillende rivieren aangegeven en, bij benadering, de locatie van het plangebied (rood) (Vos et al, 2018, bewerkt door Dorst 2022, vakteam erfgoed Dordrecht).⁴

Op basis van de verschillende archeologische boor- en opgravingsonderzoeken is de bodem binnen een groot deel van het plangebied globaal bekend en kan er een voorspelling voor de bodemopbouw gedaan worden voor de deel-/onderzoeksgebieden.

In afbeelding 5 zijn twee NW-ZO-georiënteerde boorprofielraaien weergegeven die zijn gebaseerd op de verschillende vindplaatsen binnen én direct aangrenzend aan het plangebied.

Profiel 1 is samengesteld door de bodemraaien A-B en B-C. Profiel 2 is samengesteld door de bodemraaien D-E, F-G, boring 1 en boringen 2.

4 <https://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Paleogeografischekaarten>

Afb. 5. Een overzicht van de verschillende archeologische vindplaatsen waar een goed, diep-reikend bodemprofiel is gedocumenteerd. Met hoofdletters zijn profielraaien aangegeven die hieronder in tekst en beeld worden besproken. In cijfers zijn boorlocaties aangegeven waar een enkel bodemprofiel door middel van een boring is gedocumenteerd. De hier besproken bodemprofielen 1 en 2 zijn op basis van deze gegevens samengesteld. In de tekst/voetnoten staan de verwijzingen naar de betreffende onderzoeken (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Profiel 1, A-B en B-C

De grens van de oudste fase van de Thuredrith is niet bekend. Maar op basis van een booronderzoek in 2013 over het Scheffersplein-begin Kolfstraat is wel te zeggen dat deze geul oorspronkelijk breder was en in een latere fase in westelijke richting is verlegd of versmald. Afzettingen van de oudere geulfase zijn op de hoek Voorstraat-Kolfstraat aangetroffen onder de oostelijke bebouwing aan de Voorstraat (afb. 6, DDT 1304 Scheffersplein).⁵ De oudste insnijdingsgrens van de Thuredrith zal naar verwachting ergens rond de 30 m ten oosten van de huidige kadegrens van de Voorstraatshaven liggen. De top van deze oudere geulafzettingen is ter hoogte van de hoek Voorstraat-Kolfstraat aanwezig op een diepte van 7,9 m onder straatniveau (ca. 4,6 m – NAP).

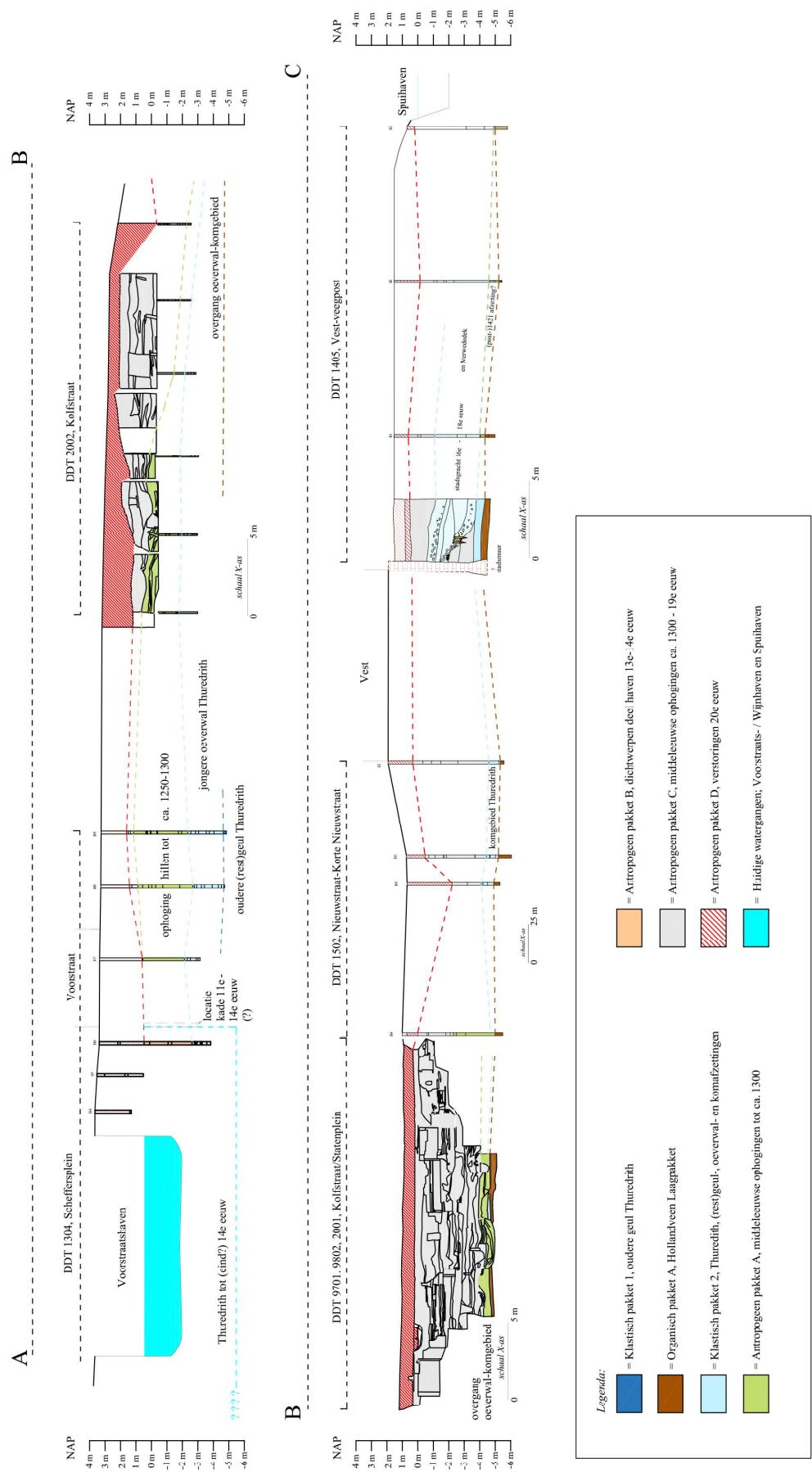
Het gebied ten oosten van deze grens zal bestaan uit een komklei-op-veengebied. Dieper gelegen is sprake van een veenpakket, het Hollandveen, behorende tot de Formatie van Nieuwkoop. De top hiervan ligt in het noordelijke deel van de Kolfstraat eveneens rond de 4,6 m – NAP (ca. 7,9-6,8 m – straatniveau) (afb. 6, DDT 2002, Kolfstraat).⁶ Hierop is een komkleilaag aanwezig met een dikte tussen circa 13 en 80 cm, respectievelijk waarnemingen op het Statenplein en in de Nieuwstraat (afb. 6, DDT 9701, Statenplein en DDT 1502, Nieuwstraat-Korte Nieuwstraat).⁷

Op de oudere Thuredrith afzettingen en het veenpakket zijn jongere oeverwal en komafzettingen van de Thuredrith aanwezig. Aan de Voorstraat en tot circa 80 m in de Kolfstraat ligt de top hiervan rond de 2 m – NAP (afb. 6, profiel A-B). Deze jongste oeverwal heeft een dikte tussen circa 230-240 cm. Vanaf hier gaat het langzaam over in het komgebied waar het ter hoogte van het Statenplein en de naastgelegen uitvalwegen Nieuwstraat en Kolfstraat nog een dikte heeft van een dikte tussen circa 13 en 80 cm.

5 Dorst 2013a, gemeentelijke projectcode DDT 1304, Archis zaakidentificatie 2409331100.

6 Dorst 2013, gemeentelijke projectcode DDT 2002, Archis zaakidentificatie 2236031100.

7 Resp. Dorst, e.a. 2014, gemeentelijke projectcode DDT 9701, Archis zaakidentificatie 2020822100.
Dorst 2016, gemeentelijke projectcode DDT 1502, Archis zaakidentificatie 3978887100.

Afb. 6. Een geo-archeologisch geïnterpreteerd bodemprofiel (profiel 1) over de landzijde van de stad vanaf het Scheffersplein over de Kolfstraat-Statenplein-Nieuwstraat/Korte Nieuwstraat tot de Spuihaven (profiel A-B-C). Het is gebaseerd op zowel boor- als opgravingsonderzoeken waarvan de verwijzingen naar de gemeentelijke onderzoeken boven de profielen is weergegeven (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht).

Anders dan op de hoek Voorstraat-Kolfstraat zijn op de locatie van het voormalige Minderbroederklooster aan de Voorstraat (288a) dieper gelegen geen oudere stroomgordelafzettingen van de Thuredrith aanwezig. Hier ligt vanaf een diepte van ca. 2 m – NAP (4,6 m – mv) het komklei-op-veenlandschap. Dit is merkwaardig; er is hier direct sprake van een komgebied, terwijl ten noorden hiervan (Voorstraat-Kolfstraat) nog sprake is van een dik pakket jongere oeverwalafzettingen. Mogelijk maakte de Thuredrith in de zone tussen deze locaties een vrij scherpe meander in noordelijke richting.

In zuidoostelijke richting loopt dit komklei-op-veenlandschap af naar circa 3 m – NAP en is er zelfs helemaal geen komafzetting (meer) herkenbaar (afb. 7, profielraai D-E).⁸ Voor wat betreft de oudere stroomgordelafzettingen van de Thuredrith zoals die op de hoek Voorstraat-Kolfstraat zijn aangetroffen; deze waren dieper aanwezig dan de waarnemingsdiepte tussen 3-4 m – NAP bij het Minderbroederklooster; namelijk op 4,6 m – NAP. Het is dus mogelijk dat ze ook op deze locatie wel onder het veenpakket aanwezig zijn, al is dat niet waarschijnlijk. Ten zuiden van deze locatie is in 2022 aan de Bagijnestraat 1-3 een opgraving uitgevoerd waarbij de diepere bodemopbouw door boringen is gedocumenteerd (afb. 7, profielraai F-G).⁹ Hier is wel sprake van een pakket oudere stroomgordelafzettingen onder het Hollandveen Laagpakket. Het bestaat uit een pakket donkergrijs tot licht-bruingrijze, sterk siltige klei en resten wortelhout. De top is aanwezig vanaf 3,3 m – NAP (3,6 m – mv). De onderzijde is niet bereikt. Het pakket betreft een oudere kom- of oeverwalafzetting en behoort tot de Formatie van Echteld. Vermoedelijk zal het dateren uit de periode vóór de IJzertijd of de periode IJzertijd-Vroege Middeleeuwen. Tot welke stroomgordel deze afzettingen behoren is onduidelijk; het zou kunnen gaan om een oudere, zuidelijke aftakking (avulsie/crevasse) van de Thuredrith.

Een bijbehorende geul hiervoor is mogelijk aanwezig ter hoogte van de Bagijnhof 14, op circa 80 m ten oosten hiervan. Hier is in 2015 in het pand van Van Haren Schoenen (aan de Sarisgang) een archeologische begeleiding uitgevoerd waarbij ter plaatse van een nieuwe liftschacht de diepere ondergrond is gedocumenteerd door middel van een boring (afb. 7, boring 1, DDT 1414).¹⁰ Hier ligt dieper gelegen een onbekende geulafzetting die bestaat uit lichtbruin tot lichtgrijze siltige tot zandige klei. Hierin bevinden zich trajecten met zandlensjes en sporadisch enkele detrituslensjes met kleine fragmenten spoelhout. De top is aanwezig op 3,6 m – mv (2,53 m – NAP) en de afzetting heeft een dikte van ten minste 510 cm; de onderkant is niet bereikt. Het bovenste traject van dit pakket (ca. 45 cm) is licht weinig en bevat resten wortelhout. Mogelijk is hier sprake van beginnende veengroei of een (grotendeels) geoxideerde veenlaag. Het gaat hier om een overwegend energiearme geul met af en toe enkele actievere afzettingsfases. De oorsprong, breedte en oriëntatie van deze geul zijn onbekend; tot op heden is deze alleen op deze locatie vastgesteld. Het zou kunnen gaan om een avulsie of crevasse van de Thuredrith en eventueel haar oorsprong vinden in de knik ter hoogte van de Wijnbrug. Deze watergang zal zeker dateren uit de periode vóór de Vroege Middeleeuwen, maar is waarschijnlijk nog ouder. Het kan ergens in de Romeinse periode verland zijn waarbij het dunne veenlaagje in de top een post-Romeinse veenafzetting is.

Gezien de hoogteligging van de afzetting zal deze watergang (of geul of stroomgordel) ná de middeleeuwse ontginningen in de late 10^e en begin 11^e eeuw zeker als een verhoogde kreekinversierug herkenbaar zijn geweest. De afzetting behoort tot de Formatie van Echteld. Nog verder in zuidelijke richting, ter hoogte van de hoek Spuiboulevard-Johan de Wittstraat, is veel dieper gelegen nog een (restant van) het komklei-op-veenlandschap aanwezig (afb. 7, boring 2, DDT 1704).¹¹ De bodem is hier (middenstrook Spuiboulevard) tot grote diepte vergraven / verstoord. Tot in de 20^e-eeuw was hier nog sprake van het water van de Spuihaven; de diepere afzettingen, vanaf ca. 3,6 m – NAP, bestaan nog uit havenvulling (ca. 1565-20^e eeuw). Daaronder is vanaf 3,94 m – NAP (4,78 m – mv) nog een 2 cm dik restant van een komafzetting aanwezig. Hieronder is vanaf 3,96 m – NAP de top van het Hollandveen Laagpakket aanwezig.

8 Dorst 2018, gemeentelijke projectcode DDT 8201, Archis zaakidentificatie 2019479100.

9 Dorst 2022, gemeentelijke projectcode DDT 2021-11, Archis zaakidentificatie 5121916100.

10 Dorst 2015, gemeentelijke projectcode DDT 1414, Archis zaakidentificatie 2470810100.

11 Dorst 2017, gemeentelijke projectcode DDT 1704, Archis zaakidentificatie 4032311100.

3.2. Samenvatting en conclusies geologie en landschappelijke ontwikkeling

Globaal gezien is er in de binnenstad van Dordrecht van noord naar zuid sprake van een noordelijk gelegen stroomgordel, de proto-Oude Maas/Thuredrith. Die is ontstaan als een zuidwestelijke doorbraak (avulsie) van de rivier de Waal. Het had vermoedelijk een delta-achtig karakter met verschillende geulen. De datering ervan is onbekend maar kan op basis van andere stroomgordels in dit gebied mogelijk gedateerd worden in de periode Neolithicum-Bronstijd. De huidige Wijn- en Voorstraatshaven was mogelijk de zuidelijke geul hiervan en kan waarschijnlijk geassocieerd worden met de historisch bekend Thuredrith. Ten zuiden hiervan was de hoger gelegen oeverzone die overeenkomt met de huidige Voorstraat. Deze gaat in zuidelijke richting geleidelijk over in een lagergelegen komgebied dat bestaat uit een dunne laag komklei op veen. Het veenpakket betreft het Hollandveen Laagpakket dat behoort tot de Formatie van Nieuwkoop. Op deze natuurlijke afzettingen zijn antropogene ophogingspakketten aanwezig. Deze zijn verschillend in ouderdom, dikte en ligging. Dit is gebaseerd op de fasering in bewoning in de Dordtse binnenstad. De aard, diktes en dateringen van de verschillende ophogingspakketten wordt hieronder in paragraaf 3.3 besproken.

3.3. Middeleeuwse bewoning en stedelijke ontwikkeling

Zeer globaal is de binnenstad van Dordrecht te verdelen in drie zones van stedelijke vorming en uitbreidingen. Deze zijn georiënteerd en gebaseerd op de Thuredrith/Voorstraats-/Wijnhaven en lopen dan ook van noordwest in zuidoostelijke richting. Binnen deze zonering is sprake van een uitbreiding van bewoningsareaal en kent dus ook een fasering in tijd. In afbeelding 8 is deze zonering aangegeven.

Afb. 8. Een indeling van de binnenstad in drie zones, gebaseerd op de fasering in bewoningsouderdom en de verschillende stadsuitbreidingen. Hierbinnen zijn de zes deel-/onderzoeksgebieden aangegeven. Sommige hiervan beslaan meerdere van deze faseringszones (Dorst 2025, vakteam erfgoed Dordrecht). De bewoningsfasering wordt hieronder besproken aan de hand van de bovengenoemde zones.

3.3.1. Zone 1; bewoning vanaf circa 11^e eeuw of ouder

Deze zone beslaat grofweg de hoger gelegen, zuidelijke oever(wal)zone van de Thuredrith. Het gaat hier om de Voorstraat en de noordelijke delen van de verschillende uitvalswegen, in dit geval specifiek de Kolfstraat en de Visstraat. Binnen deze zone zou in theorie op en in de natuurlijke oeverwalafzettingen ook sprake kunnen zijn van bewoningsresten uit de periode van vóór de 11^e eeuw. Echter, los van enkele vondsten uit de Vroege Middeleeuwen en de Romeinse periode zijn er nooit *in-situ* bewoningssporen aangetroffen. Gedurende de periode late 10^e – begin 11^e eeuw vinden er in toenemende mate grootschalige ontginningswerkzaamheden plaats.

De start hiervan is voor de binnenstad archeologisch alleen bekend op basis van enkele ¹⁴C-dateringen van de oudste, diepst gelegen antropogene ophogingen, bijvoorbeeld van de locatie Van der Kooghplaats 1.¹² De dateringen liggen hier tussen 1045-1190. De bijbehorende ophogingspakketten zijn echter vrij kenmerkend en bestaan voornamelijk uit bruin, bruinzwarte, sterk venige klei en klei met detritus. Op basis hiervan zijn deze oudste ophogingspakketten globaal, en met enige voorzichtigheid, in booronderzoeken wel te dateren en in bodemprofielen weer te geven. Deze dateringsperiode voor de start van de grootschalige ontginningen, en daarmee de start van een intensievere bewoning van het gebied, komt overeen met de bewoning zoals die in het buitengebied van Dordrecht. Bijvoorbeeld van de zuidelijke oeverwal van de Dubbel aan de Amnesty Internationalweg-Karel Lotsyweg. Hier is bij grootschaliger opgravingen deze oudste periode beter bekend en zijn hier onder andere de resten van een houten kerk (uit ca. 1018-1028), begravingen en andere bewoningssporen gedocumenteerd.

Vermeldingswaardig is dat hier sprake is van een *multi-component site*; er zijn hier ook bewoningssporen uit de IJzertijd, Romeinse periode en Vroege Middeleeuwen aanwezig.¹³ Over de aard en intensiteit van de bewoning uit de middeleeuwse bewoningsperiode is uit de Dordtse binnenstad zeer weinig bekend. Op basis van de vindplaatsen elders op de oeverwal van de Dubbel kan het volgende beeld opgetekend worden. Op het hoogste deel van de oeverwallen kan sprake zijn van een smalle en lage dijk/kade.¹⁴ De dijk/kades hebben breedtes tussen 6 en 20 m en de maximale hoogte lag vermoedelijk rond de 1 á 1,5 tot maximaal 2 m. Aan de binnen- en buitendijkse zijden kunnen smalle dijksloten aanwezig aan. Het binnen- en buitenwater was (onder de dijk/kade door) verbonden door klepduikers. Aan de buitendijkse zijde is, richting de geul sprake van een aflopende uiterwaardzone. Aan de binnendijkse zijde zijn langgerekte ontginnings- /perceleringssloten aanwezig die de breedte aangeven van de ontgonnen percelen. De bijbehorende huizen/boerderijen in de ambachten/kerkdorpen zullen vermoedelijk direct achter(aan) de dijk op opgeworpen woonheuvels (hillen) hebben gestaan. Dit is echter niet zeker; nog nergens zijn in het buitengebied van de gemeente Dordrecht resten van huizen met eventueel bijbehorende woonheuvels uit deze ontginningsperiode aangetroffen. Alleen van één houten kerk uit deze periode kan gesteld worden dat het op een lage heuvel direct achter (de veronderstelde) dijk/kade stond.

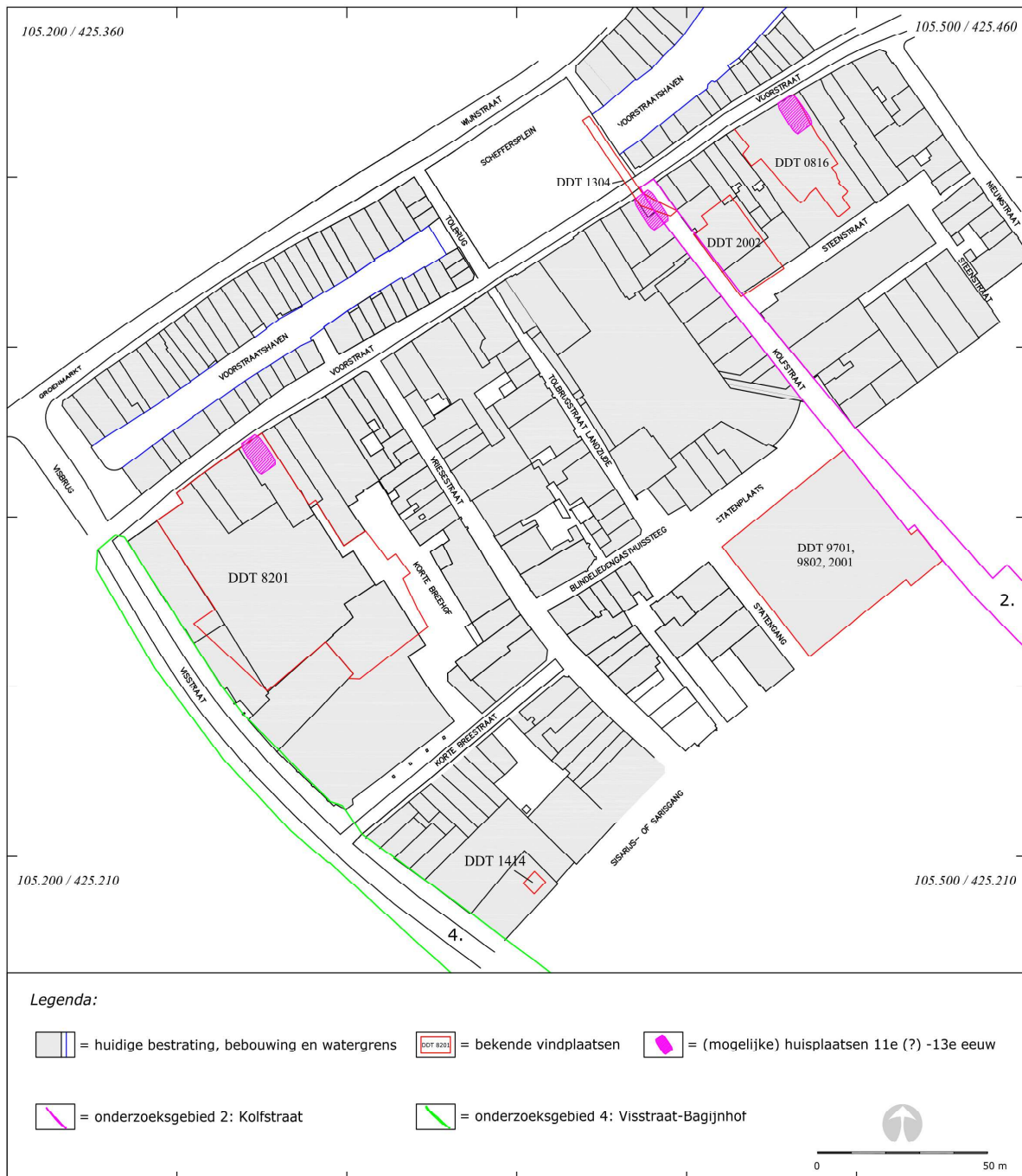
Deze inrichtingssituatie zal in de oudste periode van de binnenstad van Dordrecht niet anders geweest zijn. Het lijkt het er wel op dat de opgehoogde zone op de oeverwal van de Thuredrith wat breder was. Er moet echter wel rekening gehouden worden met het feit dat dit hier een intensiever bewoonde/bebouwde locatie was. De initiële situatie van een kade/dijk met daaraan naast elkaar gelegen woonheuvels (hillen) zal al vrij snel een aaneengesloten, opgehoogde strook grond zijn geworden welke als brede dijk gefungeerd zal hebben. De aanwezigheid van woonheuvels met daarop/-in bewoningssporen van (houtbouw)huizen is archeologisch bekend voor de periode rond het midden van de 13^e eeuw.

12 Het huidige adres is Heer Heymansuysstraat 30-40. Dorst 2014. Dordrecht projectcode DDT 1312, Archis zaaknr. 2440013100.

13 Dorst & Bosman, 2013, Dordrecht projectcode DDT 1008, Archis zaaknr. 2308049100. Dorst & Bosman, 2022, Dordrecht projectcode DDT 2020-8, Archis meldingsnr. 4904934100.

14 Een dergelijk dijk/kade is met (enige) zekerheid vastgesteld op de noordoever van de Dubbel (Burgemeester Beelaertspark, waarneming ROB, zie verslag in Van der Esch & Koorevaar, 1995). En de zuidoever van de Dubbel: Hos & Dorst 2010, Dorst, & Bosman, 2013 (dijk/kade niet helemaal zeker, maar zeer aannemelijk door aanwezigheid van verschillende duikers haaks op de Dubbelgeul), Dorst 2017, De Boer & De Kort, 2007. Een dijk/kade is het best bekend van de locatie Stevensweg, Dorst 2017a, Dordrecht projectcode DDT 1603, Archis onderzoeksmeldingsnr. 4038063100. Dit bedrijfsdeel binnen de Grote Waard betreft het ambacht Nesse en dateert van wat later, namelijk van 1260-1285, ¹⁴C-datering). Dorst, 2020, dit betreft de waarneming van een dijk/kade op de zuidoever van de Dubbel en mogelijk ook op de noordoever. Locatie Zuidhoven, Dordrecht projectcode 1812, Archis. Meldingsnr. 4698174100. En een laatste op de locatie Componistenbuurt, Dorst, in prep., Dordrecht projectcode 2023-7, Archis onderzoeksmeldingsnr. 5443795100. Hier is waarschijnlijk sprake van bewoning van het verdrinken ambacht Dubbeldam op de zuidoever van de Dubbel. Ook hier is mogelijk sprake van een lage, smalle kade/dijk.

Het gaat om drie locaties op de zuidoever van de Thuredrith; de vindplaats Minderbroederklooster aan de Voorstraat-Visstraat (DDT 8201), vindplaats Mijnsherenherberg, Voorstraat 244 (DDT 0816) en de vindplaats hoek Voorstraat-Kolfstraat (DDT 1304) (afb. 9).

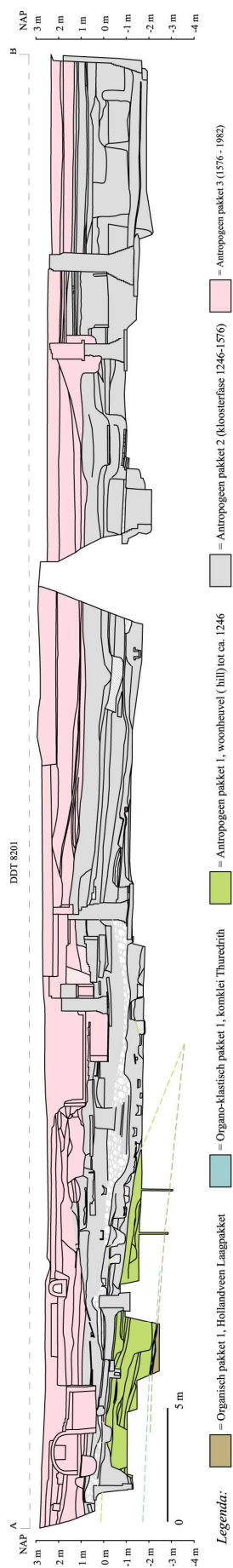
Afb. 9. Een overzicht van de verschillende vindplaatsen binnen zone 1 waar sprake is van (zeer waarschijnlijk) houten huizen op woonheuvels uit de periode 11^e eeuw – ca. 1250/1300. Alleen de noordelijke delen van de deel-/onderzoeksgebieden 2 en 4 (Kolfstraat en Visstraat) vallen binnen deze zone 1 (Dorst 2025, vakteam erfgoed).

De vindplaats DDT 8201 betreft de locatie van het Minderbroederklooster dat tussen 1982-1985 door de archeologische rijksdienst ROB is opgegraven en in 2018 door het vakteam erfgoed is gerapporteerd.¹⁵ Tijdens het veldwerk is, dieper gelegen, direct aan de Voorstraat de aanwezigheid van twee woonheuvels (hillen) vastgesteld.

¹⁵ Dorst 2018. Dordrecht projectcode 8201, Archis zaaknummer 2019479100.

Helaas zijn door omstandigheden destijds de benodigde bodemprofielen parallel aan de Voorstraat niet gedocumenteerd.¹⁶ Er zijn wel enkele haakse bodemprofielen gedocumenteerd waarop deze oudste ophogingen te zien zijn (afb. 10).

16 De Voorstraat is een waterkerende dijk. Het diepere graafwerk is destijds stopgezet door het Waterschap of Rijkswaterstaat omdat er in de dijk gegraven werd (zonder beschermende maatregelen). Hierdoor konden de waargenomen woonheuvels niet worden gedocumenteerd (Dorst 2018, 30).

Afb. 10. Een (vereenvoudigd) bodemprofiel van de vindplaats DDT 8201; Minderbroederklooster hoek Voorstraat-Visstraat. In groen zijn de oudere ophogingen van de woonheuvel (tot ca. 1246) weergegeven met daarop jongere ophogingen voor de aanleg van het klooster.

De onderkant van deze oudste ophogingen (woonheuvel/hil) heeft men pas kunnen documenteren op ca. 9 m ten zuiden van de rooilijn van de bebouwing aan de Voorstraat. De onderkant van de hil ligt hier op ca. 2 m - NAP (4,63 m - mv) op een komklei-op-veenland-schap.¹⁷ Over de diepteligging direct aan de Voorstraat zijn dus geen gegevens bekend. Zeer waarschijnlijk zal de onderzijde hier uitkomen rond de 1,75 m -NAP (ca. 4,55 m - mv). De oudste, diepst gelegen laag ophogingen bestaat uit 'schone' bruine, (venige) klei en heeft een dikte van ongeveer 50 cm. Hierop zijn verschillende lagen bruine/grijze, humeuze klei aanwezig.

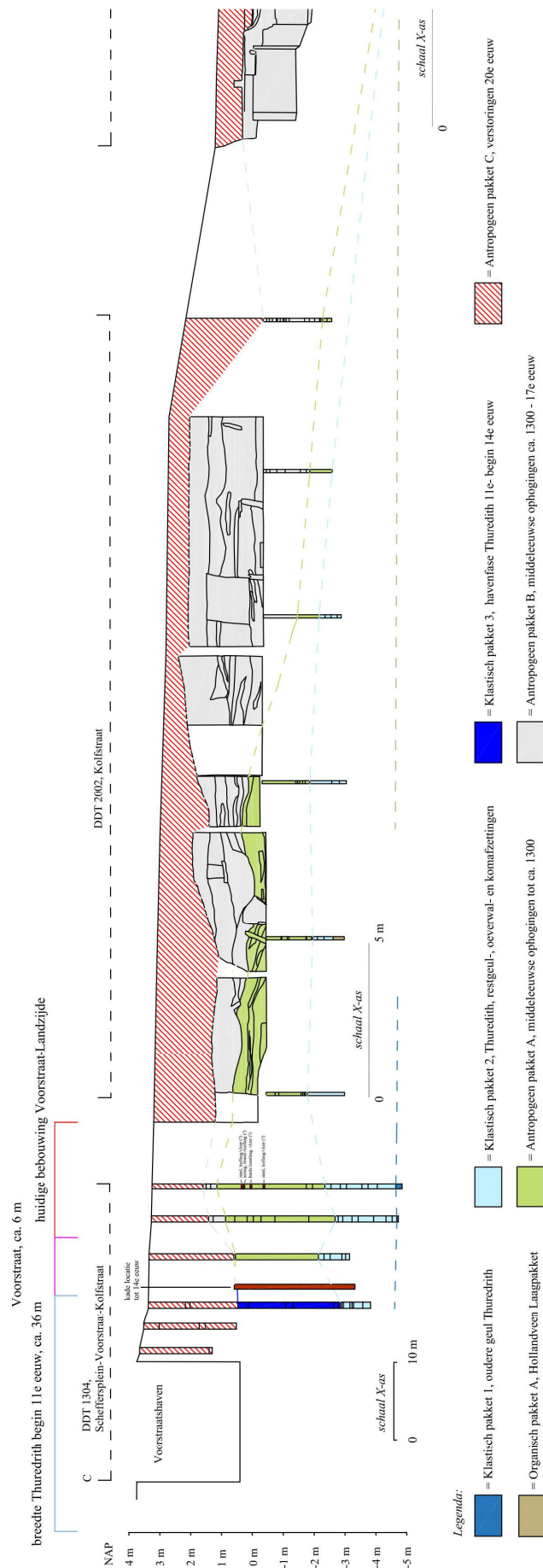
Direct aan de Voorstraat ligt de top van de hil rond 0 m NAP (ca. 2,75-2,85 m - mv) en hebben de ophogingen van deze woonheuvel een dikte van 175 en 190 cm. In zuidoostelijke richting neemt de hoogte af; op 18,5 m vanaf de voorgevelraai van de Voorstraat ligt de top op 1,3 m - NAP (3,75 m - mv) en is het 163 cm dik. In de verschillende lagen is huisafval aanwezig, waaronder keramiek, metaal, leer, textiel en dierlijk bot. Het is niet bekend wanneer de woonheuvel is opgeworpen. Ook is onduidelijk of en hoe vaak de woonheuvel in haar bestaan is opgehoogd. In het ophogingspakket zijn in de top afvalkuilen, palen, vlecht-werkwanden en een greppel aangetroffen. Waarschijnlijk zijn dit de resten van de achterzijde van een houten huis. Het vondstcomplex uit de jongste ophogingslagen en afvalkuilen is te dateren in de eerste helft van de 13e eeuw. Gezien de dikte van het ophogingspakket en de diepteligging van de top rond 0 NAP, wordt aangenomen dat dit één enkele woonfase (alleen op de top) vertegenwoordigd. De startdatum zou dan kunnen liggen in de periode tussen 1100 en 1150. De aanwezigheid van huizen op woonheuvels eindigt hier in (vermoedelijk) 1246; het stichtingsjaar van het klooster.

Op deze oudste ophogingen zijn jongere ophogingen aanwezig die dateren uit de periode vanaf circa 1300 tot in het derde kwart van de 16^e eeuw. Deze ophogingen hebben een dikte van circa 130 cm en de top ervan ligt rond de +1 m NAP. Hierop zijn weer (verstoorde) jongere ophogingen aanwezig en dit laatste bodempakket is te dateren in de periode 17^e - 20^e eeuw. Het heeft een dikte van circa 200 cm (afb. 10).

Een volgend bodemprofiel met daarin oudere (woonheuvel)ophogingen is opgetekend ter hoogte van de hoek Voorstraat-Kolfstraat. Dit profiel is gebaseerd op de resultaten van een archeologische begeleiding van een groot pand (Woerdenbach) op de hoek Voorstraat-Kolfstraat (DDT 2002) én een booronderzoek in de Kolfstraat (DDT 1304) (afb. 9). Dit profiel is direct van toepassing op het noordelijk deel van onderzoeksgebied 2. Dit profiel is weergegeven in afb. 11?. Hier in de top van de afzettingen van de woonheuvels- en oudere houtbouwphase aanwezig vanaf circa 1 m + NAP (ca. 2,1 m - mv). Het pakket heeft onder en aan de Voorstraat een dikte tussen circa 300-350 cm en vanaf circa 30 m vanaf de Voorstraat in de Kolfstraat duikt dit geleidelijk naar circa 70 cm dikte.

Op deze oudste ophogingen is een ophogingspakket aanwezig dat dateert uit de periode vanaf circa 1300 tot in de 17^e eeuw. De top hiervan is overal sterk vergraven/geheel verstoord in de 20^e eeuw. Het restant van dit ophogingspakket heeft aan de Voorstraat nog een dikte van circa 100 cm en dit loopt in zuidoostelijke richting (tot circa grens Kolfstraat/Statenplein) op naar circa 390 cm (afb. 11). Op het Statenplein is dit zelfs circa 500 cm dik. Het bovenste ophogingsniveau van het bodempakket is verstoord in de 20^e-eeuw. Dit heeft een dikte tussen circa 170 cm aan de Voorstraat en tussen 40 en 200 cm in de Kolfstraat.

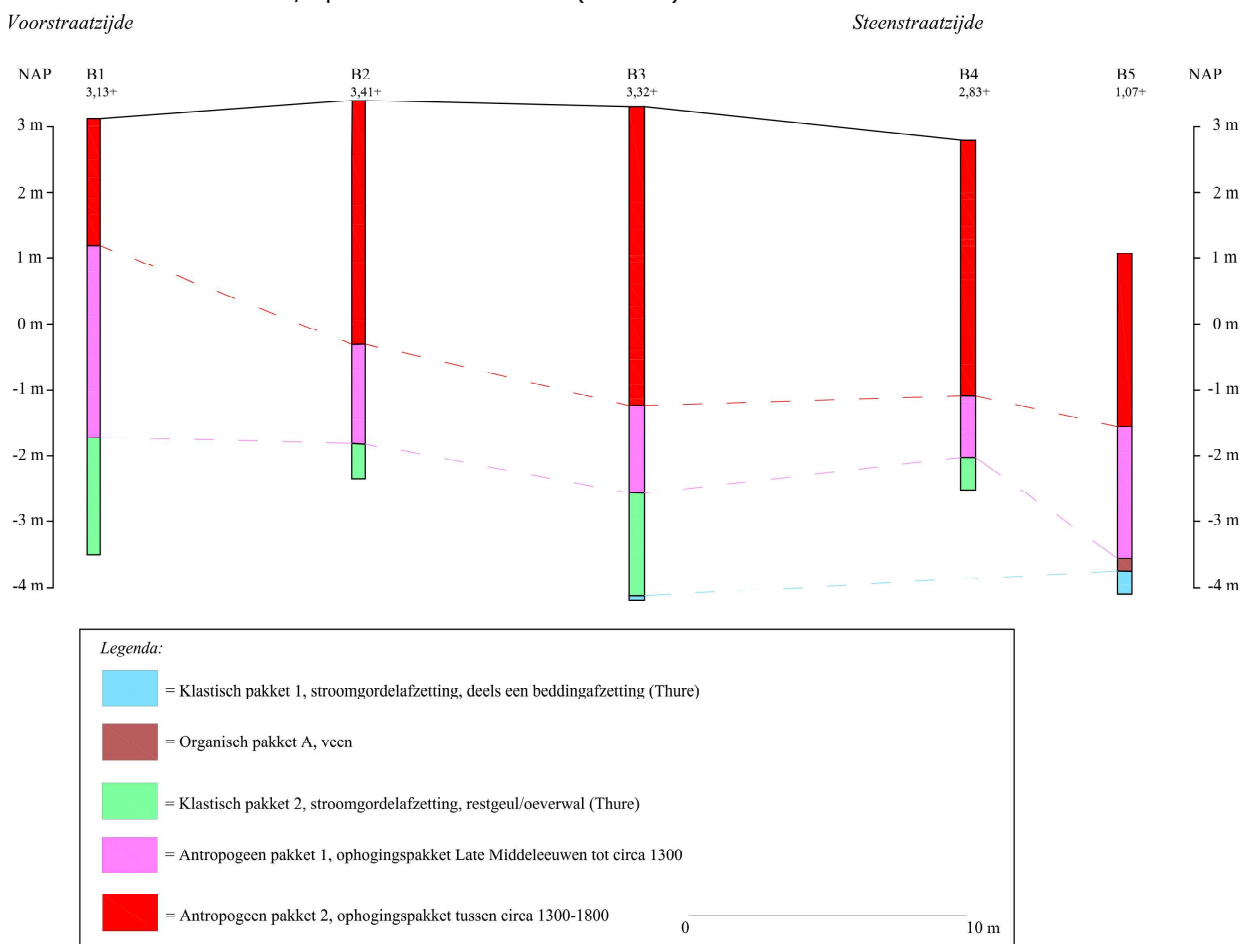
17 Het maaiveldniveau is hier de hoogte na sloop van (de vloer van) het pand Buytink, dat vrijwel gelijk is aan de (huidige) hoogte van de Voorstraat.

Afb. 11. Een profiel over de Voorstraat en in de Kolfstraat op basis van de resultaten van de onderzoeksprojecten DDT 2002 (Voorstraat-Kolfstraat. Woerdenbach) en DDT 1304 (boren Scheffersplein-Kolfstraat) (Dorst 2025, vakteam erfgoed).

De derde vindplaats waar dieper gelegen (waarschijnlijk) sprake is van een pakket woonheuvel-ophogingen met houtbouw betreft het perceel Voorstraat 244 (afb. 9, DDT 0816). Hier zijn de funderingen opgegraven van een groot bakstenen huis uit de 14^e-eeuw dat eeuwenlang in gebruik was als grafelijke herberg.¹⁸ Ook hier is gegraven ter hoogte van de rooilijn van de bebouwing aan de Voorstraat. Hier zijn geen profielwanden van de opgravingsput gedocumenteerd. Wel is er een bodemprofiel opgenomen door middel van grondboringen. Er is geboord tot in de natuurlijke ondergrond en hier kon het antropogene (ophogings) bodempakket onderscheiden worden in ophogingen van vóór en ná de bouw van het eerste bakstenen huis rond het begin van de 14^e-eeuw.¹⁹ Hier is een vergelijkbaar bodemprofiel aanwezig als op de hierboven besproken hoek Voorstraat-Kolfstraat (afb. 9, DDT 1304 en DDT 2002). Aan de Voorstraat 244 ligt de top van de afzettingen van de woonheuvel-/oudere houtbouwfase op circa 1,19 m +NAP (ca. 1,9 m – mv). Het pakket heeft onder en aan de Voorstraat een dikte van 290 cm en duikt vanaf daar, op tien meter zuidelijker, al geleidelijk naar 150 cm dikte. Op circa 30 vanaf de Voorstraat heeft het weer/nog een dikte van 200 cm (afb. 12).

Op deze oudste ophogingen is een ophogingspakket aanwezig dat dateert uit de periode vanaf circa 1300 tot in de 19^e-eeuw. De top hiervan is in enige mate verstoord in de 20^e eeuw. Het heeft aan de Voorstraat nog een dikte van circa 190 cm en dit loopt in zuidoostelijke richting, tot circa de Steenstraat, op naar circa 388 cm (afb. 12).

Afb. 12. Het bodemprofiel van de vindplaats Voorstraat 244 (DDT 0816) gebaseerd op een raai boringen vanaf de Voorstraat naar de Steenstraat (uit Dorst 2011, afb. 12, bewerkt door Dorst 2025).

¹⁸ Dorst 2011, Dordrecht projectcode 0816, Archis zaaknummer 2204409100.

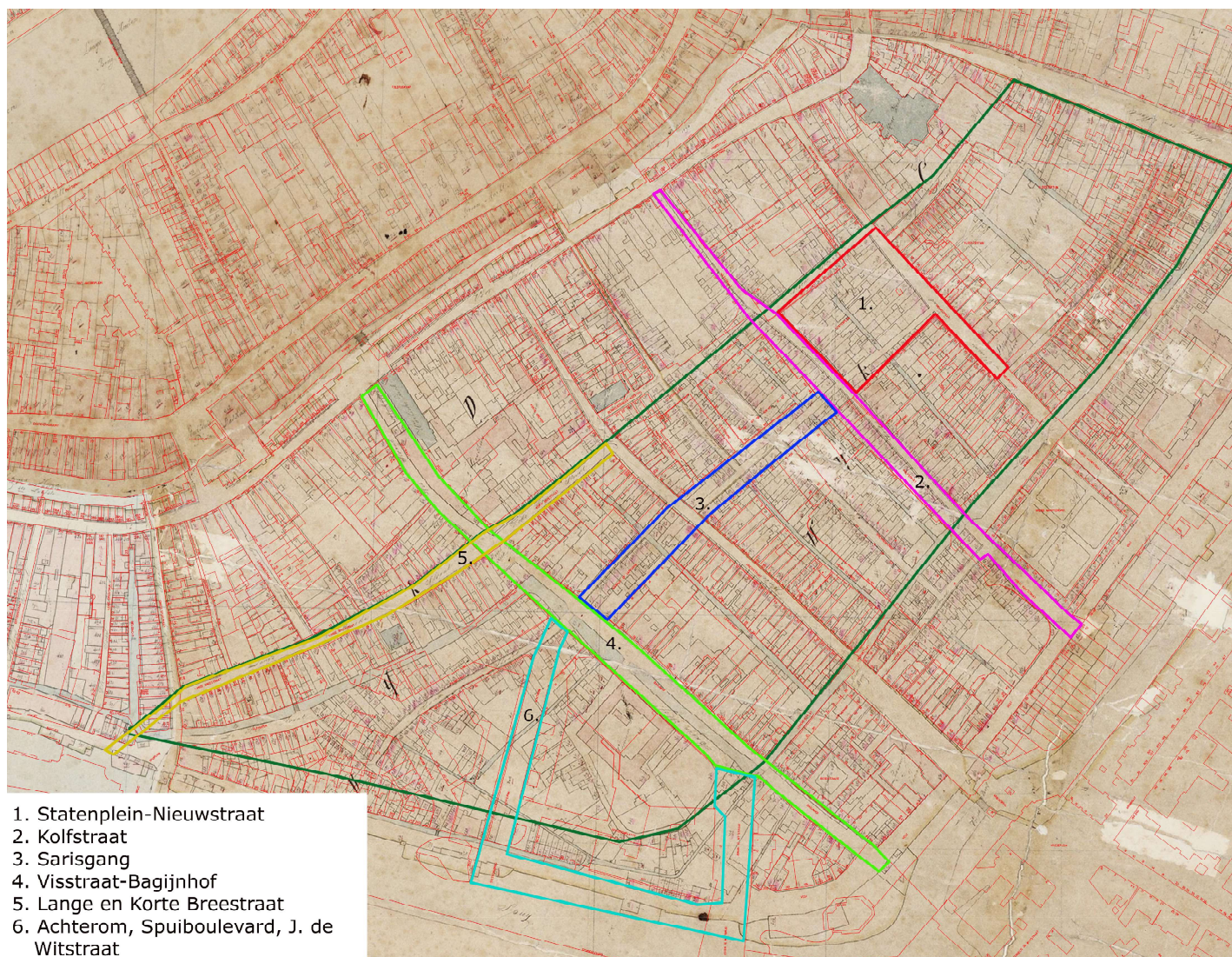
¹⁹ De ophogingspakketten die behoren tot de houtbouwfase (woonheuvels/hillen) zijn vrijwel overal in de stad (iig de landzijde) goed te onderscheiden van de latere ophogingen (van de baksteenbouw). De oudere kleiophogingen zijn bruin(er) en sterk veniger ten opzichte van de jongere, grijze (en vrijwel veenvrije) kleiophogingen.

3.3.2. Zone 2; bewoning vanaf circa 1250-1300

Zone 2 is het deel van de historische binnenstad dat begint aan het einde van de oudste uitvalswegen op circa 80 – 100 m ten zuiden/zuidoosten vanaf de Voorstraat. Binnen deze zone vallen (delen van) de deel-/onderzoeksgebieden 1, 2, 3, 4, 5 en 6. Binnen deze zone is kenmerkend dat het ontstaan is tijdens de grote stadsuitbreidingen vanaf circa het midden van de 13^e eeuw. De stad groeit in deze periode sterk doordat het zich ontwikkelt tot een belangrijke handelsstad door het stapel- en marktrecht (vanaf 1299). In deze zone 2 vestigen zich in eerste instantie veel ambachtslieden zoals wolverwerkers, -ververs, leerbewerker ect. Deze zone is archeologisch het best bekend door de opgravingen op het Statenplein in de jaren 1997, 1998 en 2001.²⁰

Op de kadastrale minuut van 1832 is het stratenplan, de binnengracht (Lindengracht) met de verschillende spranten (doodlopende grachtjes achter de erven) en de bebouwing te zien die in hoofdlijnen teruggaat tot de oudste inrichting vanaf circa 1250-1300. De oudste uitvalswegen vanaf de Voorstraat zijn in zuid(oostelijke) richting doorgetrokken tot de binnengracht (Lindengracht) en verder tot de stadsmuur ter hoogte van de Vest. Aan weerszijden liggen huizen met kleine achtererven. De achtererven van de huizenrijen aan de doorgetrokken uitvalswegen zijn van elkaar gescheiden door smalle, in het noorden doodlopende spranten (grachtjes) die in het zuiden afwateren en aansluiten op de bredere binnengracht; de Lindengracht. Op basis van deze kadastrale kaart en de kennis van de opgravingen op het Statenplein is goed in te schatten wat de archeologische verwachting is in de onderzoeksgebieden die binnen deze zone vallen (afb. 13). Hieronder zal dit, na de presentatie van de resultaten van het Statenplein-onderzoek, per onderzoeksgebied worden besproken.

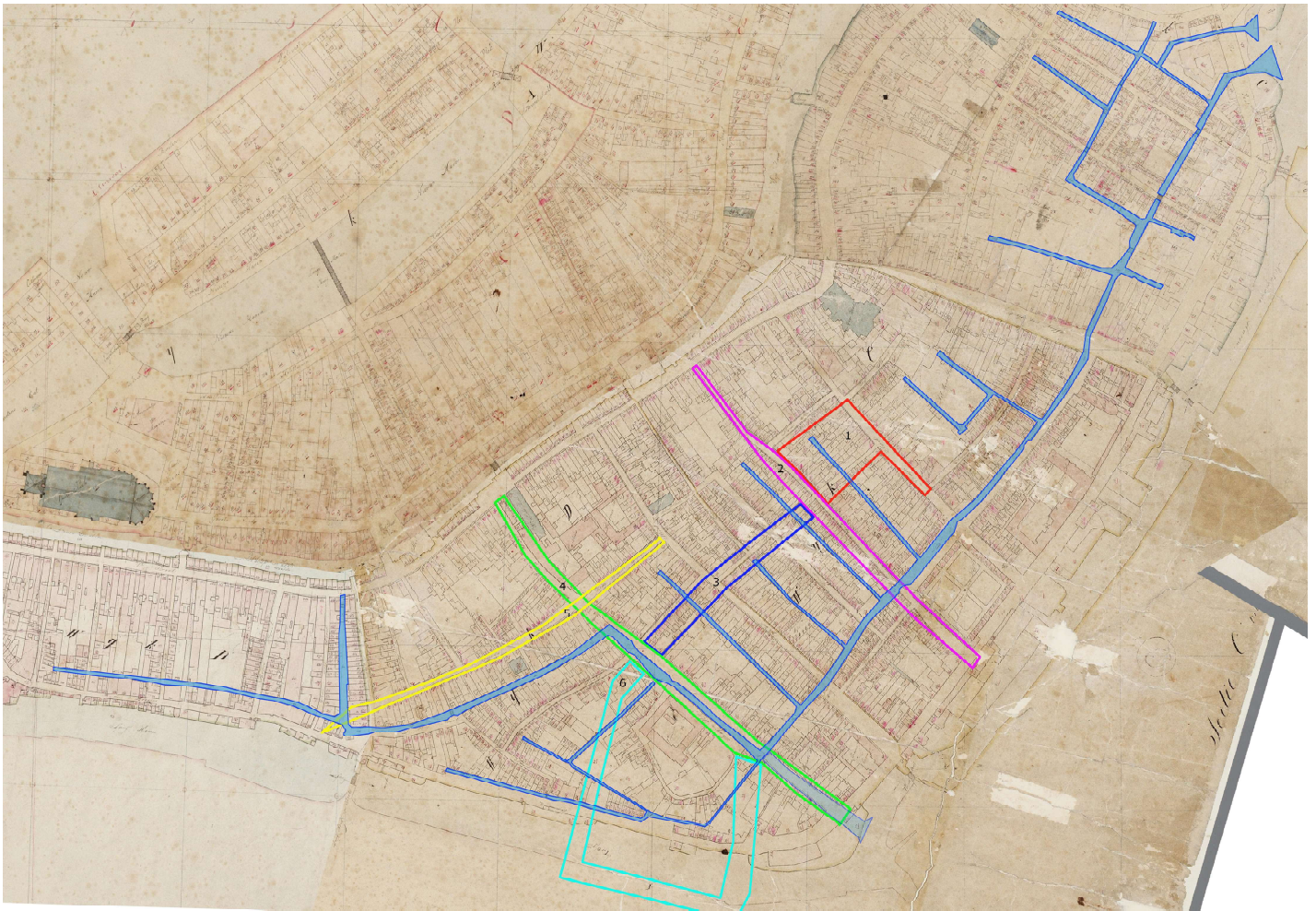
20 Dorst e.a. 2014. Archis OZ-meldingsnummer 2020822100.

Afb. 13. De kadastrale minuut van 1832 met daarop geplot de huidige kadastrale kaart (in rood, dunne lijn). Hierop zijn ook aangegeven: de bewoningsfaseringszone 2 (in donkergroen) en de onderzoeksgebieden 1 t/m 6, voor referentie, zie afb. 2 (kadastrale minuut 1832, bewerkt door Dorst 2025).

Het in de periode rond circa 1300-1350, aangelegde binnengrachtstelsel met spranten was de hoofdlijn van de waterhuishouding in de binnenstad. Het fungeerde als water aan- en afvoersysteem en hiermee werd dus ook afval(water) de stad uit gespuid. Dit gebeurde onder invloed van eb en vloed (natuurlijk getij). Bij vloed ontstond druk op het binnengrachtwater dat vervolgens bij uitgaand water via de inlaten bij de huidige Riedijkshaven doorgespoeld werd in zuidwestelijke richting via de uitlaat bij de Spui poort en mogelijk ook bij de doorgang op het einde van de Bagijnhof (afb. 14). Deze kaart met het binnengrachtstelsel is binnen de problematiek van wateroverlast in de binnenstad mogelijk van belang.

Het geeft namelijk weer wat het hoogteverschil in de stad was en daarmee de natuurlijke waterafvoer. Het is goed mogelijk dat dit tot op heden nog ondergronds een werking heeft op de waterstromen. De voormalige Lindengracht was het laagste punt, gezien vanaf de oeverwal van de Thuredrith (de Voorstraat) en ook gebaseerd op het dikke pakket aan ophogingen hier. Vanaf de Lindengracht richting de Vest loopt het bodempakket ook weer omhoog. Hier zal het opgeworpen grondpakket dikker zijn omdat de Vest de funderingsvoet voor de 14^e-eeuwse stadsmuur is. De verschillende spranten die vanaf het hogere deel van de binnenstad naar de afvoerende binnengracht (Lindengracht) liepen, geven ook dit waterverloop aan. Het laagste punt en daarmee de natuurlijke (ondergrondse) uitstroom lag ter hoogte van de Spuibrug/Spuistraat (en mogelijk ook op de hoek Bagijnhof-Vest) (afb. 14). Naar verwachting zal het grondwater zich nog steeds voornamelijk verzamelen in de lijn van de voormalige Lindengracht.

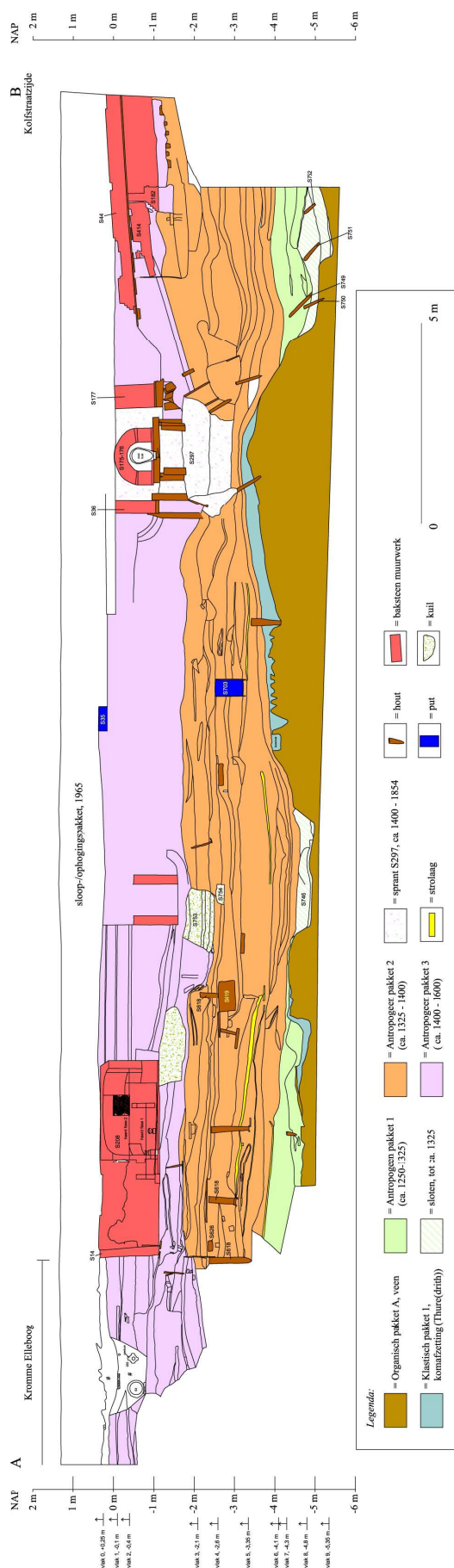
Afb. 14. De kadastrale minuut van 1832 met daarop in (ingekleurd) blauw aangegeven het binnengrachtstelsel bestaande uit de west-(noord)oost georiënteerde binnengracht (de latere Lindengracht) en de haaks daarop staande spranten (Dorst, 2025, vakteam erfgoed).

Een zeer groot deel binnen zone 2 bestaat uit stadsuitbreidingen vanaf de tweede helft van de 13^e eeuw. Het gaat voornamelijk om ambachtswijken. In de jaren 1997, 1998 en 2001 is een klein deel hiervan intensief onderzocht op de locatie Statenplein. Het gaat om het bouwblok tussen het Statenplein, Sarisgang, Statengang en Statenplaats. Hier is destijds gegraven tot in de natuurlijke ondergrond en daardoor kon een volledig bodemprofiel worden opgetekend met alle antropogene ophogingen. De complete bewoningsgeschiedenis is gedocumenteerd vanaf de start van de aanleg van deze woonwijk rond 1250 tot de sloop in de jaren '60 van de 20-ste eeuw.

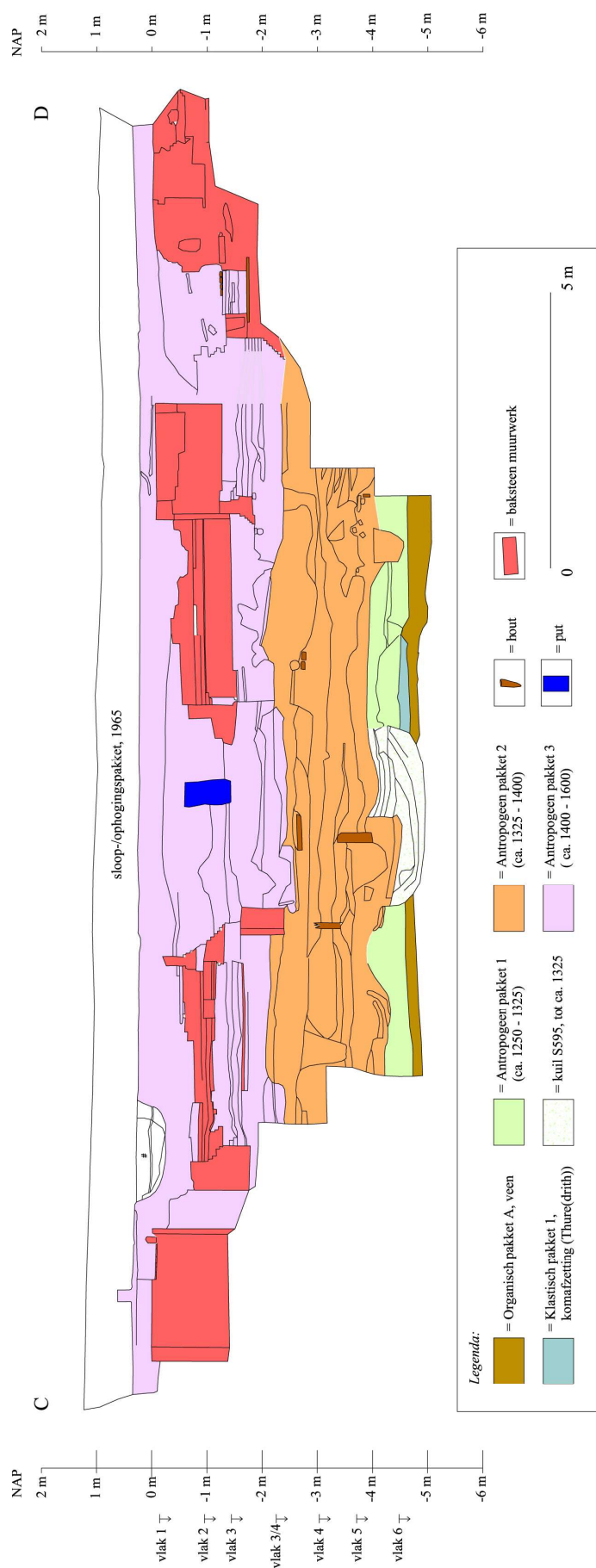
Allereerst zal de bodemopbouw besproken worden, gevolgd door een samenvatting van de aard van de bebouwing door de eeuwen heen. In afbeelding 15 zijn de locaties van de drie bouwputten weergegeven met daarbij de gedocumenteerde bodemprofielen A-B (noordprofiel, afb. 16) en C-D (oostprofiel, afb. 17). Deze profielen zijn daaronder weergegeven.

Afb. 15. Een overzicht van de drie bouwputten op de vindplaats Statenplein met daarin aangegeven de bodemprofielen A-B en C-D (uit: Dorst, 2014, afb. 12).

Afb. 16. Oost-west georiënteerd bodemprofiel (= noordprofiel A-B) van de opgravingsput uit 1997. Links is de Kromme Elleboog met de daaraan gelegen restanten van de verschillende huizen uit de periode van houtbouw en baksteenbouw. (uit: Dorst, 2014, afb. 14).

Afb. 17. Noord-zuid georiënteerd bodemprofiel (= oostprofiel C-D) van de opgravingsput uit 1998. In het profiel zijn dwarsdoorsnedes te zien van de huizen die aan de Kolfstraat stonden. (uit: Dorst, 2014, afb. 14).

Op deze locatie is de bodem op basis van geo-archeologische aard onder te verdelen in zes bodemeenheden (afb. 16 en 17). De afzettingen zijn zowel natuurlijk als voornamelijk antropogeen van aard. Ze zijn gedateerd op basis van de vondsten en de resten van de verschillende bewoningssporen die hierin op verschillende dieptes zijn aangetroffen. De bodemopbouw wordt hieronder besproken van onder naar boven.

Het diepst aangetroffen pakket bestaat uit bruin veen met wortelhout (Organisch pakket A). De diepteligging van de top van het veen varieert sterk en is in het noordelijk deel van de put aanwezig tussen circa 3,3 m – NAP en 4,87 m – NAP. Dit verschil is waarschijnlijk veroorzaakt door zetting; onder en ter hoogte van de (uitvals)zijstraten ligt het dieper dan op de locaties tussen deze uitvals/zijstraten. De druk van de oudere ophogingen heeft het veenpakket in het tussenliggende gebied omhoog gedrukt. Vermoedelijk lag de top van het veenpakket voorafgaand aan de (middeleeuwse) bewoning tussen circa 4 en 4,5 m – NAP.²¹ Dit veen is een natuurlijke afzetting en behoort tot de Formatie van Nieuwkoop: het Hollandveen Laagpakket.

Op het veenpakket is op enkele locaties een laag bruinrijze, venige klei met veenlensjes aanwezig (Klastisch pakket 1). De afzetting heeft een dikte tot circa 55 cm en is doorworteld. Dit is een komkleiafzetting die is afgezet vanuit de geulen van de Proto-Oude Maas/Thuredrith en de Waal/Merwede. Het behoort tot de Formatie van Echteld en is afgezet in de periode vóór de middeleeuwse ontginningen. In de top ervan zijn de oudste bewoningssporen op deze locatie aangetroffen, namelijk enkele ontginnings-perceleringssloten die gedateerd zijn in de periode tussen circa 1175–1275.²² In deze periode was de top van deze komafzetting het loop-/leefniveau (maaiveld). Net als het veen is de top in diepte sterk wisselend aanwezig; tussen circa 3 m – NAP en 4,5 m – NAP.

Op deze komklei is een eerste, door mensen opgebracht grond-of ophogingspakket aanwezig (Antropogeen pakket 1). Het bestaat uit donker bruin-grijs tot zwarte, sterk humeuze (zavelige) klei met daarin stro, mest, leer en keramiek. Deze oudste ophogingen zijn alleen ter hoogte van de zijstraten Kromme Elleboog en Kolfstraat aanwezig; men is dus in eerste instantie begonnen met het doortrekken van deze zijstraten. De oudste ophogingen hebben een dikte van circa 80 cm en de top ligt op circa 4 m – NAP. Langs deze doorgetrokken en verbrede zijstraten zullen mogelijk ook al de eerste huizen hebben gestaan; in de top zijn verschillende bewoningssporen aanwezig, waaronder een perceelsscheidingssloot, palen en paaltjes, houten vlechtwerk en kuilen. De oudere ontginningsloten worden opgevuld en het gebied tussen de zijstraten wordt hiermee bouwrijp gemaakt. Deze ophogingen zijn gedateerd in de periode 1250-1325.

Hierop is een dikker, gevarieerder opgebracht grond-ophogingspakket aanwezig; Antropogeen pakket 2. De aard van de verschillende lagen is afhankelijk van het gebruik van de locatie. In deze periode worden de eerste duidelijk herkenbare huizen gebouwd. In het pakket is waarschijnlijk één loop-/leefniveau van de oudste fase van één van deze oudste huizen herkent (huis A aan de Kromme Elleboog) op circa 2,37 m – NAP en het achtererf daarvan op 2,9 m – NAP (afb. 16, palen S618 ect, links in pakket Antropogeen pakket 2).²³ Aan de Kolfstraatzijde is het pakket duidelijk anders. Hier bestaat het uit een groot aantal verschillende lagen van wisselende samenstelling. Het gaat om lagen grijze, bruine en zwarte zavel met stro, mest en veel huisafval waaronder leer, mosselschelpen en keramiek. Hiertussen bevinden zich lagen die geheel uit mest bestaan. De heterogene aard van het pakket lijkt erop te wijzen dat hier sprake is van achtererven van huizen aan de Kolfstraat, die achterwaarts worden opgehoogd met (voornamelijk) huisafval. Afhankelijk van de locatie (straat) heeft antropogeen pakket 2 een dikte tussen circa 100 en 300 cm en kan de top aanwezig zijn vanaf 1 m – NAP tot maximaal 4 m – NAP. Het pakket en de daarin aanwezige bewoningssporen zijn te dateren in de periode tussen 1300/1325 en 1400. Het gaat hier nog om houten huizen.

21 Deze hoogte is deels gebaseerd op het ingravingsniveau van de ontginningsloten van vóór ca. 1250. Eén daarvan ligt in een zone waar, in theorie, minder sprake is van het zettingsprobleem.

22 Op basis van vondstmateriaal uit de actieve (watervoerende) gebruiksfase van de sloot.

23 Gebaseerd op de diepteligging van de poeren/slieten waarop de dragende staanders van dit huis aanwezig waren en (vermoedelijke) ingravingsniveaus van geassocieerde grondsporen op het achtererf.

Bij deze bewoningsperiode behoort het huis/atelier van een leerbewerker dat aan de Kromme Elleboog is opgegraven. Het gaat hier om een vrij uniek complex; in de bijbehorende afvalkuilen was veel leerafval, maar ook een groot aantal complete leren voorwerpen aanwezig zoals mes- en zwaardscheden, beurzen en schrijftafelfoedralen.

Hierop gelegen is een bodempakket dat bestaat uit verschillende lagen bruine tot grijze, humeuze klei en zand met puin (Antropogeen pakket 3). De laatste afzettingen zijn voornamelijk aanwezig als onderdeel van het ophogen van het straatniveau van de Kromme Elleboog. Dit ophogingspakket heeft een dikte van maximaal 300 cm. In de verschillende lagen is huisafval aanwezig waaronder stro, mest, bouwpuin, keramiek, metaal, leer, dierenbotten en mosselschelp. In de ophogingen zijn verschillende (bakstenen) muurfunderingen, (mest- en afval)kuilen, (ton)putten en houtwerk uit verschillende bouwfasen tussen 1400 en 1600 aanwezig. Het typeert de verstening van deze ambachtswijk. Het pakket is opgebracht in de periode tussen circa 1400 en 1600 en hierin zijn bebouwingsresten aanwezig uit de periode vanaf 1400 tot 1960.

Het jongste bodempakket betreft de verstoorde top van bovengenoemd ophogingspakket en vermoedelijk recente ophogingen van ná circa 1600. Deze verstoring is veroorzaakt tijdens de sloop van de huizen tussen 1960 en 1965 en de daaropvolgende aanleg van het Statenplein. Het pakket heeft een dikte van ongeveer 100 cm.

De bovengenoemde ophogings- en bewoningsfasering is, binnen zone 2, van toepassing op de onderzoeksgebieden 1, 2 (zuid/westelijke helft), 3 en het noordwestelijke deel van 6.

3.3.3. Zone 3; bewoning vanaf circa 15^e eeuw

Deze zone is pas later in de stadsgeschiedenis bebouwd geraakt; hier is sprake van (huis) bebouwing vanaf de 15^e eeuw. Binnen deze zone lagen wel (terreinen van) kloostercomplexen en een Bagijnhof, maar deze vallen buiten de verschillende onderzoeksgebieden. Binnen zone 3 was vóór de huizenbouw wel sprake van ophogingen en gebruik van de gronden. Van bijvoorbeeld de locatie Elfhuizen is bekend dat hier in de periode vanaf vóór 1300 tot circa 1400 wel sprake was van menselijke activiteiten. Zo is er hier in de top van het veen, op 3,4 m – NAP, een sloot aanwezig die parallel aan de straat Elfhuizen liep. Hierop zijn ophogingen aanwezig waarin mestkuilen, tonputten en een kuil met twee paardenskeletten aanwezig waren. De top van dit pakket ligt gemiddeld op 3 m – NAP. Hierop zijn jongere ophogingen aanwezig waarin sprake is van bakstenen huizen, vanaf een diepte van ca. 1,5 m – NAP en hoger. Hier is gedurende de 15^e eeuw, en later, sprake van een ambachtswijk waarin veel vollers- en ververs wonen en werken.

Echter, binnen deze zone 3 zijn slechts enkele delen van onderzoeksgebieden gelegen. Het gaat om een klein, zuidwestelijk, deel van onderzoeksgebied 5 en de zuidoostelijke delen van onderzoeksgebieden 2 en 4. Van deze laatste gaat het echter alleen om straatdelen en hier worden dan ook geen resten van bebouwing verwacht.

4. Archeologische verwachting

Op basis van bovenstaande geo-archeologische gegevens kan voor de zes verschillende deel-/onderzoeksgebieden een archeologische verwachting worden opgesteld. Aangezien de exacte aard en verstoringsdieptes nog niet bekend zijn, zal deze verwachting bestaan uit een overzicht van de te verwachten archeologische resten op de verschillende dieptes per onderzoeksgebied.

Onderzoeksgebied 1: Statenplein, Nieuwstraat

Binnen dit deelgebied is een ondergrondse regenwaterberging gepland. De uiteindelijke locatie, omvang en diepte van deze waterberging zijn vooralsnog niet bekend. Dit is de belangrijkste van de zes onderzoeksgebieden omdat de omvangrijkste en diepste bodemverstoring binnen het gehele plangebied is gepland.

De locatie valt binnen de hierboven besproken zone 2; hier is sprake van bebouwing vanaf circa 1250-1300 tot heden. Voor deze locatie is een zeer betrouwbare verwachting op te maken aangezien aangrenzend de grootschalige archeologische opgraving Statenplein is uitgevoerd. Kort samengevat kan gesteld worden dat deze locatie een intensief bewoond gebied betreft waar sprake is van een complexe stratigrafie van stedelijke bebouwingsfasen. Op deze locatie kan, van onder naar boven, geo-archeologisch het volgende worden verwacht.

Op een diepte van circa 5,9 m – mv (4,6 m – NAP) is sprake van het natuurlijke komklei-op-veenlandschap. Hierin zijn alleen een aantal ontginnings-/perceleringssloten aanwezig. Deze zijn gegraven vanaf de hogere oeverwal (huidige Voorstraat) en zijn te dateren in de periode vanaf (ten minste) eind 12^e eeuw.

Ter hoogte en aan weerszijden van de doorgetrokken zijstraten zijn tussen 3,6 – 4,6 m – NAP (4,9-5,9 m – NAP) de oudste ophogingen aanwezig. Hierin zijn palen, vlechtwerk wandjes/hekjes, sloten en kuilen te verwachten. Het is in ieder geval duidelijk dat de locatie in de periode tussen 1250-1300 al in gebruik was voor ambachtelijke werkzaamheden en mogelijk ook al vroege bewoning.

In het hierop gelegen grondpakket zijn de eerste huizen van ambachtslieden, waaronder een leerbewerker, aanwezig. Het gaat hierbij om de resten van houten huizen met op de bijbehorende zij- en achtererven erfsporen zoals sloten, putten en afvalkuilen. De sporen en vondsten binnen dit pakket zijn te dateren tussen circa 1300-1400. Deze bewoningsfase is grofweg aanwezig tussen 1,6 m en 2,9 m – NAP. Afhankelijk van de locatie (straat) heeft antropogeen pakket 2 een dikte tussen circa 100 en 300 cm en het pakket is aanwezig tussen (maximale dikte) 1-4 m – NAP. Hierbij moet opgemerkt worden dat het per zijstraat nogal kan verschillen in dikte. Uit deze periode, vanaf vermoedelijk circa 1350, dateren ook de spranten, die ook in onderzoeksgebied 1 verwacht wordt. In de opvulling hiervan zal ook een grote hoeveelheid voorwerpen en afval uit de gehele gebruiksperiode van de sprant (tot demping rond 1870) aanwezig zijn.

Het laatste, bovenste bodempakket behoort tot de periode waarin sprake is van bakstenen huizen in deze ambachtswijk. De verstening van de houten huizen begint hier rond 1400. Op verschillende niveaus in dit pakket zijn resten van bakstenen huizen aanwezig met op de achtererven tot aan de sprant erfsporen zoals putten en afvalkuilen. Een fasering in datering per niveau in dit pakket is lastig aan te geven omdat er sprake lijkt van op- en herbouw per perceel door de tijd heen. Globaal kan wel uitgegaan worden van het principe dat hoger in het pakket sprake is van jongere baksteenbouw, vermoedelijk 17^e-18^e-eeuw, en onderin de oudere baksteenbouw, circa 15^e-16^e eeuw. Het nog aanwezige, niet verstoorde, deel van het pakket heeft een dikte van circa 300 cm. De top van dit pakket is verstoord/vergraven in de periode van de sloop van de verkrotte huizen en de aanleg van het Statenplein. Dit verstoorde niveau heeft een dikte van circa 100 cm. In dit bodempakket zal sprake zijn van een complex restant van verschillende bakstenen huizen uit een lange periode. In de vullingen van de bijbehorende, gesloten contexten, zoals putten, kuilen en de sprant, zal een zeer grote hoeveelheid voorwerpen en afval aanwezig zijn.

Onderzoeksgebied 2: Kolfstraat

Naar verwachting zullen de werkzaamheden in de Kolfstraat voornamelijk aan het maaiveldniveau plaatsvinden. Mochten er binnen dit onderzoeksgebied toch graafwerkzaamheden plaatsvinden, dan kan hiervoor de volgende archeologische verwachting worden opgemaakt.

Het noordelijke deel, tot circa aan het Statenplein, valt binnen de hierboven besproken zone 1; er kan hier sprake zijn van bewoning op de oeverwal van de Thuredrith vanaf de 11^e eeuw of ouder. Mogelijk pre-middeleeuwse bewoningssporen zullen aanwezig zijn in de oeverwalafzettingen die binnen dit deel van de Kolfstraat verwacht worden vanaf een diepte van circa 1,8 m – NAP (ca. 5 m – maaiveld). Hierop zijn de oudste, middeleeuwse dijk- en hiofphogingen aanwezig uit de periode tussen circa 1000-1300. Het is onduidelijk of er in deze periode al sprake is van een voorganger van de uitvalsweg (latere Kolfstraat), maar vermoedelijk zal het gelegen zijn geweest in een zone tussen twee woonheuvels (hillen) in. Sporen uit deze periode zijn in het noordelijk deel van de Kolfstraat binnen zone 1 te verwachten vanaf een diepte van ca. 1,15 m – NAP (2,1 m – maaiveld). In zuidelijke richting tot aan het Statenplein loopt de top van dit pakket geleidelijk af tot ca. 2 m – NAP (4,7 m – maaiveld). De jongere ophogingen die hierop gelegen zijn, dateren uit de periode 1300-1700. In deze periode zal er waarschijnlijk wel al sprake zijn van de zijstraat Kolfstraat; uit deze periode worden dan ook in het grondpakket vanaf het huidige maaiveld tot 2 m – maaiveld en, in zuidelijker richting dieper, alleen straatniveaus (waarschijnlijk veldkeien en klinkers) met ophogingspakketten verwacht.

Het middendeel van de Kolfstraat is tegenwoordig een onderdeel van het Statenplein en ligt tussen het opgravingsgebied Statenplein en deel-/onderzoeksgebied 1. Het valt binnen de gestelde zone 2 en hiervoor kan dan ook dezelfde archeologische verwachting worden aangehouden als in onderzoeksgebied 1. Wel is het zo dat hier dan ook het middeleeuwse en post-middeleeuwse verlengde van de voormalige Kolfstraat in de ondergrond aanwezig zal zijn. De te verwachten huizen liggen aan de west/zuidzijde van dit straatdeel (afb. 14).

Het zuid-/oostelijke deel van de Kolfstraat, voorbij de voormalige Lindengracht/huidige Museumstraat, is in het verleden altijd alleen straat geweest. Hier zijn dan ook alleen straatniveaus (waarschijnlijk veldkeien en klinkers) te verwachten.

Onderzoeksgebied 3: Sarisgang

De aard van de werkzaamheden in de Sarisgang hangen samen met de aanleg van de waterberging op het Statenplein. Mogelijk zal er door deze staat een ondergrondse afvoer van de geplande waterberging worden gerealiseerd. De mogelijkheid bestaat dat ook in deze straat tot grotere diepte wordt gegraven.

Onderzoeksgebied 3 is geheel gelegen binnen zone 2 en loopt vanaf het Statenplein in westelijke richting. Ook voor dit onderzoeksgebied kan dezelfde archeologische verwachting worden aangehouden als in onderzoeksgebied 1. In de oostelijke helft van de Sarisgang is archeologisch-historisch gezien sprake van de oudste fase van de Sarisgang met aan weerszijden daarvan huizen. In de westelijke helft zal alleen sprake zijn van funderingen en erfsporen van huizen; de Sarisgang maakt hier een bochtje en liep ten noorden van het onderzoeksgebied verder in westelijke richting. De te verwachten huisfunderingen liggen ten zuiden van dit deel van de Sarisgang (afb. 14).

Een ander punt van aandacht binnen dit onderzoeksgebied is dat hier in de ondergrond waarschijnlijk ook de onbekende stroomgordel aanwezig zal zijn die is aangetroffen in het pand van Van Haren schoenen aan de Bagijnhof 14 (zie afb. 9, DDT 1414). Van deze stroomgordel zijn de exacte aard, ouderdom en oriëntatie onduidelijk. De top is aanwezig op 3,6 m – mv (2,53 m – NAP) en de onderkant is tot 8,7 m – mv niet bereikt. Het kan een avulsie of crevasse van de Thuredrith zijn. Deze onbekende watergang dateert zeker uit de periode vóór de Vroege Middeleeuwen. Voor deze afzettingen geldt dus een onbekende, maar mogelijk hogere verwachting op archeologische waarden uit de prehistorie.

Onderzoeksgebied 4: Visstraat-Bagijnhof

De aard van de werkzaamheden binnen deze straten is nog onduidelijk; het is dus niet zeker of hier graafactiviteiten zullen plaatsvinden. Vermoedelijk zal het alleen om werkzaamheden op/aan straatniveau betreffen. Mochten er binnen dit onderzoeksgebied toch graafwerkzaamheden plaatsvinden, dan kan hiervoor de volgende archeologische verwachting worden opgesteld. Het noordelijke deel, van Voorstraat tot aan de Lange Breestraat, valt binnen de hierboven besproken zone 1; er kan hier sprake zijn van bewoning op de oeverwal van de Thuredrith vanaf de 11^e eeuw of ouder. Mogelijk pre-middeleeuwse bewoningssporen zullen aanwezig zijn in de komafzettingen die binnen dit deel van de Visstraat verwacht worden vanaf een diepte van 2 m – NAP (4,8 m – maaiveld). De kans hierop is klein, aangezien er hier sprake is van een komgebied, in tegenstelling tot de locatie Kolfstraat waar sprake is van een hogere oeverwal.

Hierop zijn de oudste, middeleeuwse dijk- en hilophogingen aanwezig uit de periode tussen circa 1000-1300. Het is onduidelijk of er in deze periode al sprake is van een voorganger van een zijstraat (latere Visstraat), maar vermoedelijk zal het liggen in een zone tussen twee woonheuvels (hillen) in. Sporen uit deze periode zijn in het noordelijk deel van de Visstraat binnen zone 1 te verwachten vanaf een diepte van ca. 0 m – NAP (2,9 m – maaiveld). In zuidelijke richting tot aan Lange Breestraat loopt de top van dit pakket geleidelijk af tot onbekende diepte, maar dieper dan ca. 2 m – NAP (4,8 m – maaiveld).

De jongere ophogingen die hierop gelegen zijn, dateren uit de periode 1300-1700. In deze periode is er zeker sprake van een zijstraat; de Visstraat, ook omdat dit de toegang was vanaf de Voorstraat naar het vroeg 13^e-eeuwse Bagijnenhof ten zuiden hiervan. Vanaf deze periode tot nu worden dan ook in het grondpakket vanaf het huidige maaiveld voornamelijk straatniveaus (veldkeien en klinkers) met ophogingspakketten verwacht. Aangezien dit deel van de Visstraat sinds de middeleeuwen vismarkt was, kunnen hierin ook funderingen van marktelementen aanwezig zijn. Hierbij kan gedacht worden aan natuur- en bakstenen funderingen van (half)overdekte hallen zoals die bekend zijn uit verschillende (post)middeleeuwse steden.

In het middentraject van de Visstraat-Bagijnhof zullen, binnen zone 2, de 14^e-eeuwse binnengracht (Lindengracht) en straatniveaus vanaf deze periode aanwezig zijn. Aangezien de Lindengracht pas in de 19^e eeuw gedempt is, zal deze naar verwachting al direct, vanaf mogelijk 1 m – maaiveld, aanwezig zijn. In dit deel van de Visstraat-Bagijnhof kunnen ook de afzettingen van de onbekende stroomgordel verwacht worden (zie ook onderzoeksgebied 3, Sarisgang). Ook hier wordt de top verwacht vanaf 3,6 m – mv (2,53 m – NAP) en hiervoor geldt ook de onbekende, maar mogelijk hogere verwachting op archeologische waarden uit de prehistorie.

In het oostelijk deel van het Bagijnhof zal, binnen zone 3, kan mogelijk een (overkluisde) verlenging van de binnengracht aanwezig zijn. Deze zou gebruikt kunnen zijn als spuikanaal. De veronderstelde overkluizing, al dan niet intact, kan ook al binnen 1 m – maaiveld aanwezig zijn.

Onderzoeksgebied 5: Lange en Korte Breestraat

De aard van de werkzaamheden in de Lange en Korte Breestraat zijn nog onbekend, maar betreffen vermoedelijk werkzaamheden aan het maaiveldniveau. Dit onderzoeksgebied ligt op de grens tussen de gestelde zones 1 en 2. Naar verwachting zal hier tot grotere diepte, tot ten minste circa 3,5 m – mv, alleen sprake zijn van straatniveaus (veldkeien en klinkers) van de Korte en Lange Breestraat.

Onderzoeksgebied 6: Achterom-Spuiboulevard-Johan de Wittstraat

Ook hier zijn de aard van de werkzaamheden nog onbekend, maar betreffen vermoedelijk ook werkzaamheden aan het maaiveld-of straatniveau. Voor de delen van dit onderzoeksgebied die binnen zone 2 vallen, kan de archeologische verwachting die is opgesteld voor onderzoeksgebied 1 worden aangehouden. Met name in het noordwestelijk deel (hoek Raamstraat-Bagijnhof) kunnen huis- en erfrestanten verwacht worden uit de periode vanaf vermoedelijk de 15^e-eeuw. Verder in zuidelijke richting worden, dieper gelegen, nog omgrachtingen van het 13-eeuwse Bagijnenhof verwacht. Deze zijn nog aangegeven op de kadastrale minuut van 1832 (afb. 14).

5. Aanbevelingen

Op basis van de hierboven geformuleerde, archeologische verwachtingen zijn de volgende aanbevelingen voor nader onderzoek voor de verschillende onderzoeksgebieden opgesteld (afb. 18).

Onderzoeksgebied 1: Statenplein, Nieuwstraat

Voor de locatie Statenplein wordt aanbevolen tot het laten uitvoeren van een archeologische opgraving bij graafwerkzaamheden dieper dan 100 cm – maaiveld/straatniveau. Op basis van de uiteindelijke plannen voor de aanleg van de ondergrondse wateropslag, zal een Programma van Eisen moeten worden opgesteld. Dit dient ter goedkeuring te worden voorgelegd aan het bevoegd gezag, in dezen de gemeente Dordrecht. Het hoofddoel van de geadviseerde archeologische opgraving is het *ex-situ* behoud van archeologische waarden die door de graafwerkzaamheden worden verstoord. Op basis van de uiteindelijke plannen kan worden besloten of hierbij kan worden volstaan met een selectie van het te vergraven gebied, al dan niet in oppervlak dan wel in een focus op een bepaalde periode/grondniveau. Vooropgesteld moet worden dat er rekening gehouden moet worden met een kostbaar onderzoek dat (grotendeels) in eigen regie, dus niet in directe samenwerking moet worden uitgevoerd. Aangezien er sprake is van een ontgraving, zal dit neerkomen op een werkwijze waarbij de archeologen eerst hun werkzaamheden moeten afronden voordat de civieltechnisch uitvoerder aan de slag kan. Indien damwanden en stempellagen noodzakelijk zijn, dan zal dit in overleg met de archeologisch uitvoerder moeten worden gepland.

Onderzoeksgebied 2: Kolfstraat

Voor onderzoeksgebied Kolfstraat wordt een tweeledig, nader onderzoek aanbevolen. Voor het noordelijk deel, de Kolfstraat binnen zone 1, wordt aanbevolen om bij graafwerkzaamheden dieper dan 40 cm – mv tot het laten uitvoeren van een archeologische opgraving conform begeleiding. Hierbij dient ook de dieper gelegen bodemopbouw te worden gedocumenteerd door middel van handmatige grondboringen tot in de natuurlijke ondergrond. Deze werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd in samenwerking met een civieltechnisch uitvoerder. Voor een dergelijk onderzoek is wel een PvE noodzakelijk dat is goedgekeurd door het bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht. Voor het middendeel, gelegen in zone 2, wordt bij graafwerkzaamheden dieper dan 100 cm – maaiveld/straatniveau ook een archeologische opgraving aanbevolen. Dit is wel afhankelijk van de aard en omvang van de uiteindelijk graafwerkzaamheden. Wanneer dit bekend is, dan dient dit te worden overlegd met bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht en het vakteam erfgoed/archeologie. Indien de werkzaamheden onderzoeksplichtig zijn, dan is ook hiervoor een PvE noodzakelijk dat ter goedkeuring moet worden voorgelegd aan het bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht. Voor het zuid/oostelijk deel van dit onderzoeksgebied, vanaf Museumstraat-Vest wordt geen nader archeologisch (veld)werk geadviseerd.

Onderzoeksgebied 3: Sarisgang

Voor de locatie Sarisgang wordt aanbevolen tot het laten uitvoeren van een archeologische opgraving bij graafwerkzaamheden dieper dan 100 cm – maaiveld/straatniveau. Op basis van de uiteindelijke plannen voor de aanleg van een ondergrondse infrastructuur voor de wateropslag op het Statenplein, zal een Programma van Eisen moeten worden opgesteld. Dit dient ter goedkeuring te worden voorgelegd aan het bevoegd gezag, in dezen de gemeente Dordrecht. Van dit onderzoeksgebied zal ook binnen de zuidelijke helft de diepere ondergrond geïnventariseerd moeten worden om de onbekende stroomgordel die op de hoek Sarisgang-Bagijnhof is aangetroffen verder in kaart te brengen en inventariseren. Dit kan worden uitgevoerd door middel van handmatige boringen die worden doorgezet tot (ver) in de natuurlijke ondergrond.

Onderzoeksgebied 4: Visstraat-Bagijnhof

Voor het onderzoeksgebied Visstraat-Bagijnhof Kolfstraat wordt aanbevolen om bij graafwerkzaamheden dieper dan 40 cm – mv een archeologische opgraving conform begeleiding uit te laten voeren.

Deze werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd in samenwerking met een civieltechnisch uitvoerder. Voor een dergelijk onderzoek is wel een PvE noodzakelijk dat is goedgekeurd door het bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht.

Voor dit onderzoeksgebied wordt tevens aanbevolen om in het deel van de Visstraat tussen de Korte Breestraat en de Sarisgang ook de diepere ondergrond te inventariseren op aanwezigheid van de onbekende stroomgordel die op de hoek Sarisgang-Bagijnhof is aangetroffen. Dit kan worden uitgevoerd door middel van handmatige boringen die worden doorgezet tot (ver) in de natuurlijke ondergrond.

Onderzoeksgebied 5: Lange en Korte Breestraat

Voor dit onderzoeksgebied wordt aanbevolen om bij werkzaamheden waarbij de maaiveldverharding wordt verwijderd een inventariserend booronderzoek te laten uitvoeren in de Korte Breestraat. Dit is gericht op het inventariseren van de onbekende stroomgordel die op de hoek Sarisgang-Bagijnhof is aangetroffen. Dit kan worden uitgevoerd door middel van handmatige boringen die worden doorgezet tot (ver) in de natuurlijke ondergrond. Hiervoor dient een Programma van Aanpak te worden opgesteld dat door bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht, dient te worden goedgekeurd. Het voorgestelde booronderzoek dient in overeenstemming met de civieltechnisch uitvoerder te worden uitgevoerd.

Onderzoeksgebied 6: Achterom-Spuiboulevard-Johan de Wittstraat

Voor het onderzoeksgebied Visstraat-Bagijnhof Kolfstraat wordt aanbevolen om bij graafwerkzaamheden dieper dan 100 cm – mv een archeologische opgraving conform begeleiding uit te laten voeren. Deze werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd in samenwerking met een civieltechnisch uitvoerder. Voor een dergelijk onderzoek is wel een PvE noodzakelijk dat is goedgekeurd door het bevoegd gezag, de gemeente Dordrecht.

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten en de opgestelde archeologische verwachtingen en aanbevelingen kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior-KNA archeoloog, vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht (tel. 078-770 4904).

De beslissing over de in dit rapport opgestelde aanbevelingen wordt genomen na toetsing door de bevoegde overheid, de gemeente Dordrecht. Hierover dient contact opgenomen te worden met J. Hoevenberg, senior KNA- archeoloog van de gemeente Dordrecht, tel. (078 770 4905).

Afb. 18. Een overzicht van de verschillende aanbevelingen voor nader onderzoek per onderzoekslocatie (Dorst, 2025, vakteam erfgoed).

Literatuur

- Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. *RAAP-rapport 1672*.
- Dalen, J.L. van, 1931-1933: *Geschiedenis van Dordrecht, deel II. Dordrecht*. <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificatie=MMKB05%3A000044094%3A00141>
- Dorst, M.C., in prep: Riolvervanging Componistenbuurt; een archeologische opgraving variant begeleiding. Middeleeuwse bewoningssporen op de zuidelijke oeverwal van de Dubbel; behorende tot het verdronken ambacht Dubbeldam. *Dordrecht Ondergronds XXX*. Vakteam Erfgoed, gemeente Dordrecht.
- Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2022: Vindplaats 1; Gezondheidspark West-Middenzone, gemeente Dordrecht. Archeologische opgraving met bewoningssporen en vondsten uit de IJzertijd, Romeinse periode en Middeleeuwen. *Dordrecht Ondergronds 145*. Vakteam Erfgoed, gemeente Dordrecht.
- Dorst, M.C. & H. 't Jong & G.J. Schiereck, 2018: Thuredrith. Nieuw licht op het ontstaan van Dordrecht. *Verhalen van Dordrecht 36*. Stichting Historisch Platform Dordrecht. Drukkerij RAD, Dordrecht.
- Dorst, M.C., 2018: Franciscaners op de Voorstraat. De archeologische opgraving van het 13e-eeuwse, Dordtse Minderbroederklooster, Oudemannenhuis en woonhuizen. *Dordrecht Ondergronds 79*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2017: Plangebied HVC trace 4, Hellingen, Spuiboulevard, Johan de Wittstraat, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen. *Dordrecht Ondergronds 87*. Gemeente Dordrecht, Stadsontwikkeling, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2016: Leidingvervanging Nieuwstraat-Korte Nieuwstraat, Dordrecht. Een archeologisch bureauonderzoek, begeleiding en boringen. *Dordrecht Ondergronds 67*. Gemeente Dordrecht, Stadsontwikkeling, Ruimtelijke Realisatie/archeologie.
- Dorst, M.C., 2015: Bagijnhof 14, Dordrecht. Aanleg liftschacht, Van Haren Schoenen. Een archeologische begeleiding met aanvullende grondboring. *Dordrecht Ondergronds 62*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C., 2015a: Voorstraat 428, Dordrecht. Een geo-archeologische waarneming door middel van een boring. *Dordrecht Ondergronds 65*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. e.a., 2014: Stadsontwikkeling op het Statenplein. Opkomst en ondergang van een 14e-eeuwse ambachtswijk in Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds 40*. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.
- Dorst, M.C. & A.V.A.J. Bosman, 2013: Romeinse en middeleeuwse bewoning langs de Dubbel, Een archeologisch onderzoek, Gemeente Dordrecht, plangebied Gezondheidspark, deellocaties Amnesty Internationalweg 7-9 en Karel Lotsyweg 21, *Dordrecht Ondergronds 17*. Dordrecht.
- Dorst, M.C., 2013: Gemeente Dordrecht, Voorstraat 252-254, Woerdenbach. Een archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar de middeleeuwse en postmiddeleeuwse bewoningsgeschiedenis. Gemeente Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds 36*.
- Dorst, M.C., 2013a: Scheffersplein, gemeente Dordrecht. Een archeologische begeleiding en boringen. *Dordrecht Ondergronds 46*. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2013b: Gemeente Dordrecht, plangebieden Boomstraat-Taankade, Stadhuisplein 1B en Statenplaats 8. Archeologische begeleiding ondergrondse afvalcontainers. *Dordrecht Ondergronds* 43. Gemeente Dordrecht.

Dorst, M.C., 2011: Graven naar de Graaf... Archeologisch onderzoek naar het laatmiddel-eeuwse, grafelijke leen Leeuwenburg/Mijnsherenherberg aan de Voorstraat 244. Gemeente Dordrecht. *Dordrecht Ondergronds* 5. Gemeente Dordrecht, Bureau Monumentenzorg & Archeologie.

Dorst, M.C., 2011a: Dordrecht, Voorstraat 88. Waarnemingen in de achtertuin van het pand Voorstraat 88. *Dordrecht Ondergronds Waarneming* 7. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*. 34, 1917, pag. 1-37.

Herwaarden, J. van, D. de Boer, F. van Kan & G. Verhoeven, 1996: *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*. Deel 1, Gemeentearchief Dordrecht.

Sarfati, H., 2007: *Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht*. Stichting Matrijs, Utrecht.

Sarfati, H., 2006: Dordracum excavatum: Opgravingen in Dordrecht, archeologie van een deltastad. Proefschrift UvA: <https://dare.uva.nl/search?identificatie=33427848-1cbc-4ba1-ad21-1ab46dc3e0a5>.

Sarfati, H., 1979a: Dordrecht, gem. Dordrecht (Z.-H.) Stads kernonderzoek. *Jaarverslag ROB* 1978. Rijswijk 1979.

Sarfati, H., 1979b: Dordrecht. Archeologische Kroniek van Zuid-Holland over 1978. *Holland* 11.

Schiereck, G.J., 2017: De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht. *Tijdschrift voor Historische Geografie*, 2e jaargang 2017, nummer 1.

Vos, P.C., J. Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen, 2011: *Atlas van Nederland in het Holoceen, Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu*. Amsterdam. Kaart ook op: https://archeologieinnederland.nl/sites/default/files/map_attachments/Paleogeografische%20kaart%20800nc.pdf

